

**COURSE
GUIDE**

**IGB 124
EDEMEDE NA AGHỌTAZAA OGO ELU
(ADVANCED COMPOSITION AND COMPREHENSION)**

Course Team Dkt. Gerald O. Nweya (Odee) - University of Ibadan
Profeso B. M. Onyemaechi Mbah (Onye Òdezi Ihe
Omumụ) - University of Nigeria, Nsuka
Profeso Herbert Igboanusi (Onye Nchikwa Ihe
Omumụ) - University of Ibadan

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2023

ISBN:978-978-058-868-7

NDIÑA**IHU**

Mkpolite.....	iv
Mbunuche Izugbe	iv
Mbunuche Kpom Kwem	iv
Usoro Ihe Ọmụmụ	v
Ngwa Ihe Ọmụmụ A.....	v
Yunit Ihe Ọmụmụ	v
Nṛṣṭaka Na Akwukwọ Ọgugu	vi
Nnwale.....	vi
Ihe Omume	vii
Ule Na Enyemmaakị.....	vii
Usoro Enyemaakị	vii
Ka I Ga-Esi Ritekaricha Uru Ihe Ọmụmụ A	viii
Ndị Nkuzi Na Ihe Nkuzi.....	ix

MKPOLITE

IGB 124: Edeme na aghøtaazaa, nke ogo elu bụ ihe ọmụmụ nwere ọkpụ kredit 3, nke a na-eme na simesta nke mbụ n’afọ agumakwukwọ nke mbụ. E dere ya maka ụmụ akwukwọ na-eme Igbo kpom kwem. O nwere nkeji ihe ọmụmụ iri na anọ, ndị rụturu aka n’ihe dị n’edeme na aghøtaazaa n’asusu Igbo. E si n’asusu Igbo weta ihe atụ niile e nyere n’akwukwọ a iji ziputa ka asusu Igbo si ahazi echiche ha ma ọ bụ aghøta ihe oge ha naede edeme ma na-aza aghøtaazaa. E nyere atụ edeme dị iche iche iji duzi nwata akwukwọ n’etu e si ede edeme n’Igbo.

Mkpolite ihe ọmụmụ a kowara ihe ọ na-ekwu maka ya, akwukwọ dị iche a ga-agụ na ka a ga-esi jiri ha mọ akwukwọ. Ọ kowara oge ole i nwere maka nkeji ọmụmụ ọ bụla ma gbaziere gi ka i ga-esi mee ihe omume so ya. Ọ dị mkpa na i na-eje klasị ka gi na ndị nkuzi gi kparita gbasara nsogbu ọ bụla i nwere gbasara ihe ọmụmụ a.

MBUNUCHE IZUGBE

A haziri ihe ọmụmụ a ka o nwee ike kuziere nwata akwukwọ etu e si agụ na etu e si ede ụdị edeme dị iche iche n’Igbo. A kuzikwukwara ya etu e si agụ na etu e si aza ajuju oge n’aghøtaazaa dị iche iche. N’ihi nke a, Mbunuche ndị gbara ọkpurukpụ maka ihe ọmụmụ a bụ:

- Ikowa edeme na ụdị edeme e nwere n’Igbo.
-
- Iziputa ihe a na-atụ anya n’aka onye na-edo edeme dị ka nsupe, ntupo, nhazi dg
- Ikowa ihe dị iche n’udị edeme ga dị ka edeme nkịtị na edeme ekereuché.
- Ikowa aghøtaazaa na ụdị ya dị iche iche
- Iweputa aka nka dị iche iche a na-ewebata oge a na-edo edeme ma na-aza aghøtaazaa

MBUNUCHE KPOM KWEM

E nwere Mbunuche ndị a türü anya imejuputa na yunit ọ bụla n’ihe ọmụmụ a. Nwata akwukwọ kwesiri igụ mbunuche ndị a tupu ọ mụwa yunit ọ bụla. A türü anya na mgbe ọ muchara ihe ọmụmụ a, ọ ga-enwe ike:

- kowaa ihe edeme bù.
- deputa ụdị edeme dị iche iche ma dee ọmụma atụ nke ọ bụla.

- kowaa atumatu okwu di iche iche e nwere ike iwebata oge a na-edede edemeede n'udi edemeede o bula
- kowaa aghotaazaa.
- kowaa nka di iche iche a na-eleba anya n'aghotaazaa.
- mata ma gbasoo iwu di iche di n'ide edemeede na iza aghotazaa di ka nsupe, ntupø, nhazi dg.

USORO IHE OMUMU

Iji mee ihe omumü a nke oma ma meruo ya n'isi, o di mkpa na i gurü yunit o bula, guo akwukwo ögügü a tüpütaru nakwa akwukwo ndi ozø NOUN weputara. Nkeji o bula nwere ihe omume so ya. N'agbata di iche iche n'ihe omumü a, a türü anya na i ga-ezite ihe omume ndi ahü i mere maka nlele. Na ngwucha ihe omumü a, e nwere ule mmechi. O ga-ewe ihe di ka izu uka iri na ise imecha ihe omumü a. E deputara ihe niile gbasara ihe omumü a n'ebe a. I ga-ewepüta oge guo yunit o bula ofuma ka i nwee ike mee ihe omumü a ofuma ma mecha ya n'oge.

NGWA IHE OMUMU A

Ihe ndi bu isi ihe omumü a gunyere:

1. Mkpólite ihe omumü
2. Yunit ihe omumü
3. Akwukwo ögügü
4. Fai'lü ihe omume
5. Oge nzipüta ihe a mutarala

YUNIT IHE OMUMU

E nwere yunit ihe omumü iri na anø n'ihe omumü a; ha gunyere

Ndịna:

Modul 1 Edemeede

Yunit 1	Gini bu edemeede?
Yunit 2	Ode edemeede
Yunit 3	Ndịmiche di n'etiti edemeede na ederede ndi ozø

Módul 2 Üdi edemeede

Yunit 1	Edemeede akomakø na edemeede nkowasi
Yunit 2	Edemeede nkowami na edemeede arumküka
Yunit 3	Edemeede leta

Módul 3	Edemeđe ekereuche
Yunit 1	Gjinj bu edemeđe ekereuche?
Yunit 2	Ode edemeđe ekereuche (kowaa onye bu na onye na-abughî ode edemeđe ekereuche)
Yunit 3	Ndîmiche dî n'etiti edemeđe ekereuche ma edemeđe nkîti
Yunit 4	Uđi edemeđe ekereuche: (Edemeđe a rorô arô kpom kwem na edemeđe edemeđe a rogharîri arôgharî)
Modul 4	Aghotaazaa
Yunit 1	Nkowa aghotaazaa, nka aghotaazaa, uru aghotaazaa na nhazi aghotaazaa
Yunit 2.	Uđidî aghotaazaa
Yunit 3	Ntulekoriتا aghotaazaa na edemeđe ekereuche
Yunit 4	Nnwale aka nka n'aghotaazaa dî iche iche

Modul 1 kpolitere amumamü edemeđe, odee na aka nka. Modul 2 lebara anya n'udî edemeđe dî iche iche e nwere. Modul 3 kowara edemeđe ekereuche na udî ya. Modul 4 gbadoro ukwü n'aghotaazaa na nka dî iche iche. Yunit օ bula nwere ihe ɔmumü a ga-amü n'otu izu. Օ gunyere mbunuche nkuzi, ntuzi aka ihe ɔmumü, akwukwö ögugü, nnwale onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaakî. Ihe ndî a niile ga-enyere gi aka imejuputa mbunuche yunit օ bula nakwa nke ihe ɔmumü a.

NRUTUAKA NA AKWUKWÖ OGUGÜ

Akwukwö ögugü ndî a bu ihe kacha mkpa nwata akwukwö ga-agü maka ihe ɔmumü a mana o nwekwazirî ike igü akwukwö ndî ɔzö e depütara na nrutuaka iji ghota ihe ɔmumü a nke oma.

NNWALE

E kewara ihe omume a üzö abuç; ihe omume onye nkuzi ga-amaakî na ule. Oge i na-eme ihe omume ndî a, a tûru anya na i ga-etinye ihe niile i mûtara n'ihe ɔmumü a n'orü. I ga-ezitere onye nkuzi gi ihe omume niile i mere maka nlele dî ka oge na-achî emereme ihe ɔmumü a nakwa failü ihe omume si kwu. Ihe omume i zigaara onye nkuzi ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime maakî e nwere n'ihe ɔmumü a.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ngwụcha yunit ọ bụla. A türü anya na i ga-eme nke ọ bụla n’ime ha. Onye nkuzi ga-amaakị ha niile ma horo ato maakị ha kachasi iji mejuputa nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n’ime ha bu pasent iri (10%).

I mecha ihe omume yunit ọ bụla, i ga-ezigara ya onye nkuzi n’ekwe-nti ma ọ bụ ọwa ozi ududo. A ga-agba mbọ hü na o ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ọ bụrụ na nwata akwukwọ agaghị emeche ihe omume a tupu oge e nyere eruo, ọ ga-akpoturu onye nkuzi ya ka ọ mara ma o nwere ike inyekwu ya oge.

A gaghị enyekwu nwata akwukwọ oge ọ bụla ma ọ bụrụ na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala belu sọqo ma ọdachi daputara esiri ike.

ULE NA ENYEMMAAKỊ

Ule ikpeazụ maka IGB 124 ga-ewe áwà abuo ma buru pasent iri asaa (70%), nke maakị niile. Ule a ga-ebu ajụjụ ga-adịkwa ka ajụjụ e zutere n’ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale gi n’ihe niile a kuziri gi n’ihe ọmụmụ a. I ga-agba mbọ hü na i ji oge e nwere n’agbata mmecha nkuzi ikpeazụ na ule gugharịa ihe niile e mere n’ihe ọmụmụ a. Ọ ga-abakwara gi uru ma i gugharịa ihe omume nke onwe na nke onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

USORO ENYEMMAAKỊ

Tebulu a na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maakị n’ihe ọmụmụ a.

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4: Ato ọ bụla n’ime maakị ha kachasi = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazụ	70%
Mgbakọ	100%

Ndịna Ihe omumụ a

Nkeji	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume onye nkuzi
	Mkpolite ihe ọmumụ	1	
Modul 1			
1	Nkowa edeme	2	
2	Ode edeme		
3	Ndịmiche n'etiti edeme na ederede ndị ozọ	3	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Edeme akomako na Edeme nkowasi	4	
2	Edeme nkowami na edeme arumuka	5	
3	Edeme leta	6	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nkowa edeme ekereuche	7	
2	Ode edeme ekereuche	8	
3	Njirimara edeme ekereuche	9	
4	Udi edeme ekereuche	10	Ihe omume 3
Modul 4			
1	Nkowa aghotaazaa	11	
2	Udi aghotaazaa	12	
3	Ntulekorita aghotaazaa di iche na edeme ekereuche	13	
4	Nnwale aka nka n'aghotaazaa di iche	14	Ihe omume 4
8	Nkuzighari	15	
	Ule	16	
	Mgbakọ	17	

KA I GA-ESI RITEKARICHA URU IHE ỌMUMỤ A

N'udị ihe ọmumụ a, yunit nkuzi na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ ga-eme ka i nwee ike gụo ma mee ihe omume di na ngwa nkuzi etu o si masi gi, n'ebe na n'oge o ji masi gi. Ya ka o ji di mkpa na i hụtara nke a di ka igu nkuzi kama ige nkuzi na klaasi. Etu onye

nkuzi ga-esi nye ihe omume na klassi ka akwukwo a sikwa nye ihe omume a ga-eme n'ebi o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbu bu Mkpolite n'isi okwu a ga-ekwu maka ya na etu yunit ahu si metuta yunit ndi ozø n'ihe ọmụmụ ahu. Nke na-eso ya bu mbunuche. Nke a ga-akuziri gi ihe ndi i kwesiri ima mà i mecha ihe ọmụmụ a. O di mkpa ka i na-ewere ntazi aka n'ebumnobi ndi a oge i na-agu akwukwo a. I guchaa yunit o bula, i ga-atule ma i menjuputara mbunuche ndi a. O buru na i na-eme etu a kwa mgbe, i nwere nnukwu ohere ime nke ọma n'ihe ọmụmụ a.

E nwere nnwale onwe na ngwucha yunit o bula; usa ha dikwa n'ime ihe ọmụmụ o bula. Ime ihe omume ndi a ga-enyere gi aka imejuputa mbunuche yunit o bula ma kwadoo onwe gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. I ga-agba mbø mee ihe omume o bula n'oge kwesiri na yunit o bula. E nwechara ihe atu e nyere na yunit o bula; i ga-atule ha ma i rute ebe ha di.

NDI NKUZI NA IHE NKUZI

E nwere awa asato e weputara maka ikuzi ihe ọmụmụ a. A ga-agwa nwata akwukwo ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a, tinyere aha na akara ekwentị onye nkuzi ga-eme ya. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaakị ma dee gbasara ihe omume niile i mere; o ga-enye uche n'ima ma i na-aga n'ihu ka i na-ada ada, ka i na-enwe nhiaahu iji hụ na o nyere gi aka ebe kwesiri ka nkuzi ihe ọmụmụ a na-aga n'ihu. I ga-agba mbø hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume gi nke o ga-amaakị tupu oge e nyere eruo. O ga-amaakị ya ma zighachiri gi ya n'oge na-adighị anya.

I ga-akpoturu onye nkuzi gi n'ekwentị ma o bu na 'i-mel' ma o buru na i choq enyemaka. I ga-akpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghøtagħi ngalaba yunit ihe ọmụmụ ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajujü ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu; ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maakị e nyere gi n'ihe omume.

I ga-agba mbø gere nkuzi. O bu naanị ohere i nwere iħu onye nkuzi gi iħu na iħu ma juo ajujü ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu o bula i nwere gbasara nkuzi a. Iji rite uru na nkuzi a, i ga-edetu ajujü niile i nwere tupu i jebe klaasj. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye n'ihe ọmụmụ n'uju.

E mere IGB 124 ka ọ kwadoo gi maka ịtule edemeđe na aghotaazaa Igbo site n'ime ka ị mara etu e si ede edemeđe Igbo. Nke a gunyere ụdị, nhazi, nsupe, ntụpo na iwebata atumatu okwu etu o si kwesi. O gunyekwaziri etu e si eleba anya n'aghøtazaa. Oge ị na-emecha ihe ọmụmụ a, ị ga-enwe ike kowaa edemeđe na ụdịdị ya nakwa ihe dị iche na nkenyụdị edemeđe e nwere n'Igbo. I ga-akowali aghotaazaa na ihe dị iche ihe a na-eleba anya mgbe a na-edemeđe.

A na-atu anya na obi ga-atọ gi ụtọ ka ị na-eme ihe ọmụmụ a. Ya gaziere gi.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS		PAGE
Modul 1	Edemeđe.....	1
Yunit 1	Giniň bu edemeđe?.....	1
Yunit 2	Ode edemeđe	11
Yunit 3	Ndîmiche dî n'etiti edemeđe na ederede ndî ɔzö.....	15
Modul 2	Uđi edemeđe.....	20
Yunit 1	Edemeđe akomako na edemeđe nkowasi....	20
Yunit 2	Edemeđe nkowami na edemeđe arumuka....	26
Yunit 3	Edemeđe leta.....	32
Modul 3	Edemeđe ekereuchे.....	38
Yunit 1	Giniň bu edemeđe ekereuchе?	38
Yunit 2	Ode edemeđe ekereuchе (kowaa onye bu na onye na-abughî ode edemeđe ekereuchе.....	45
Yunit 3	Ndîmiche dî n'etiti edemeđe ekereuchе ma edemeđe nkîti.....	51
Yunit 4	Uđi edemeđe ekereuchе: (Edemeđe a roro aro kpom kwem na edemeđe edemeđe a rogharirji arôgharjı.....	58
Modul 4	Aghotaazaa.....	65
Yunit 1	Nkowa aghotaazaa, nka aghotaazaa , uru aghotaazaa na nhazi aghotaazaa.....	65
Yunit 2.	Uđidî aghotaazaa.....	71
Yunit 3	Ntulekörjita aghotaazaa na edemeđe ekereuchе.....	75

MODULE 1 EDEMEDE

- Yunit 1 Gini bụ edemeđe?
- Yunit 2 Ode edemeđe
- Yunit 3 Ndīmiche dī n'etiti edemeđe na ederede ndī ozo

YUNIT 1 GİNİ BU EDEMEDE?

Ndīna

- 1.1 Mkpoltite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3. Ndīna kpom kwem
- 1.4. Ihe ndi mebere edemeđe e dere nke oma
- 1.5. Nhazi edemeđe
 - 1.5.1 Mmalite edemeđe
 - 1.5.2. Mmechi edemeđe
- 1.6 Ihe na-abughị edemeđe
- 1.7 Uru edemeđe
- 1.8 Nchikota
- 1.9 Nrütüaka/ Ngumi
- 1.10 Aziza Nnawle Onwe

1.1 Mkpoltite

Edemeđe na aghoṭaazaa, nke ogo elu bụ ihe ọmụmụ a haziri nke oma iji kuziere ụmụ akwukwo etu e si agu na etu e si ede ụdi edemeđe dī iche ihe n'Igbo. Ọ kuzikwukwara etu e si agu na etu e si aza ajụjụ oge n'aghooṭaazaa dī iche ihe. E si n'asusụ Igbo weta ihe atu niile e nyere n'akwukwo a iji ziputa ka asusụ Igbo si ahazi echiche ha ma ọ bụ aghoṭa ihe oge ha na-edemeđe ma na-aza aghoṭaazaa.

Edemeđe dī mkpa na ndu onye ọ bụla; onye ọ bụla nwere mgbe o ji ya akowaa otu ihe ma ọ bụ ozø ma ọ bụ echiche ya gbasara ihe ọ bụla. Oge ụfodụ, mmadu nwere ike chọq ideputa echiche ya gbasara otu ihe ma ọ bụ ozø nke nwere ike ịbü gbasara onwe ya ma ọ bụ ihe ozø. N'ihi nke a, ọ dī mkpa na onye ọ bụla na-amụ Igbo ga-amarịri ka e si edemeđe. N'ihe ọmụmụ a, a kuziri ihe bụ edemeđe na ihe na-abughị edemeđe. Site na nkowa a, ọ ga-edo anya ihe mere ihe ndi ahụ na-abughị edemeđe jiri dī iche n'edemeđe. A lebakwara anya na nka edemeđe dī iche ihe a na-eWEBATA mgbe a na-edemeđe, ya bụ atumatu okwu dī iche ihe ejị achọ edemeđe mma.

1.2 Mbunuche

A türü anya na mgbe ọ muchara ihe ọmụmụ a, na nwata akwukwọ ga-enwe ike:

- i. kowaa ihe bụ edemeđe na ihe na-abughị edemeđe.
- ii. deputa ihe e ji acho edemeđe mma dị ka atumatu okwu na akpaala okwu.
- iii. kowaa iwu nsupe na aka nka ụfodụ a na-ewebata oge a na-edē edemeđe.
- iv. gosiputa ihe ndi mebere edemeđe e dere nke ọma

1.3 Ndịna kpom kwem

Nkowwa edemeđe

Edemeđe bụ ihe mmadu chemiri echiche deputa ka ndị mmadu gụ ma kete oke na ya. Ọ bụ echiche miri emi, nke odee cheputara ma were asusụ na aka nka ya dee ka o nye aka kwalite mmụta.

Edemeđe ọ bula na-agbado ụkwụ n'etu ndị si ebi ndu ha, ya mere, edemeđe nwere ike ịdị n'ụdị akukọ ma ọ bụ ejije. Ọ nwekwara ike ịdị n'ụdị nkowami, nkowasi, arumuka, ozi ma ọ bụ leta, nke e ji asusụ nka dị iche acho mma.

A bịa n'asusụ Igbo, edemeđe na-adịkarị n'ụdị ndekọ; ihe nke a pütara bụ na ọ diịri odee ihorọ isi okwu ya, ihazi usoro ma ọ bụ ntuputa ọ ga-agbaso dee edemeđe ya ka ọ dị mma, ikpebi ụzọ ọ ga-esi kowaputa isi okwu ya ka ọgụ nwee mmasị n'ihe o dere. Na ime ihe ndi a; odee nwere ike iji olu nro, olu ike ma ọ bụ olu aririọ dee edemeđe ya mana n'ihe ndi a niile, nke kacha mkpa bụ isi okwu, nke ga-enye ihe e dere olu kwesirinụ.

Nnwale Onwe

Gini bụ ededeme?

1.4 Ihe ndi mebere edemeđe e dere nke ọma

Mgbe a na-enyocha edemeđe, e nwere ihe ndị aturu anya ga-aputarị ihe na ya iji gosi na ọ bụ edemeđe e dere nke ọma, ma ziputakwa ozi dị na ya nke ọma. Ihe ndi ahụ gunyere:

- i. Edemeđe ịdị n'out
- ii. Usoro akukọ ịdị mma na ido anya
- iii. Akukọ ekereuché

- iv. Akara edemeđe e tinyere nke ọma
- v. Akụkọ ịdị n'usoro
- i. **Edemeđe ịdị n'otu:** nke a pütara na ndịna na ebunnuche edemeđe ọ bụla kwesiri ịdị n'otu. Ya bụ na mbunuche edemeđe kwesiri ikowá isi okwu edemeđe ahụ. O kwesighi ikowá ihe ndị ọzọ, nke na-agbadoghi ụkwụ n'isi okwu edemeđe. Ọ bùruggedu na isi okwu edemeđe ahụ nwere isi okwu ndabe, isi okwu ndabe ahụ kwesiri inwe ihe jikötara ya na isi okwu edemeđe; n'ihi nke a, ha ga-adırırı n'otu.
- ii. **Usoro akụkọ ịdị mma na ido anya:** nke a pütara na emereme mebere edemeđe ọ bụla kwesiri ịdị n'usoro. Ya bụ na emereme ga-esi n'obere ruo na nnukwu, nke a na-eme ka edemeđe ahụ dị n'otu, nwee nghọta ma díkwa ụtọ. Ihe nke a pütara bụ na ihe kweiri ibu ụzọ ga-ebu ụzọ ebe ndị ga-ekpe azu, ga-ekpe azu.
- iii. **Akụkọ ekereuche:** Edemeđe ọ bụla bụ ọru ekereuche. Ihe nke a pütara bụ na e kwesighi ka ode edemeđe dee edemeđe onye ọzọ derela ka nke ya. Odee ọ bụla kwesiri igosiputa nka ekereuche ya n'edemeđe ọ na-edede; nke a na-akowá na edemeđe ọ bụla, kwesiri igosiputa aka nka odee, nke ga-egosiputa na ọ bụ ọru ekereuche, ma gosikwa na odee mara ihe ekwe na-akụ.
- iv. **Akara edemeđe e tinyere nke ọma:** nke a so n'ihe ndị mebere ezigbo edemeđe. Ọ bụ ya na-etinye ndị n'udị edemeđe ọ bụla. Ọ na-elebanye anya n'etu odee si jiri asusu ruo ọru ya, dị ka tensi, mkpuru okwu, nsupe, na akara edemeđe wdg. Odee ga-agba mbọ webata ihe ndị a n'edemeđe ya n'uzọ dabara nke ọma n'ihe na ọ bùrụ na akara edemeđe ya adabaghị adaba; edemeđe ịdị n'otu, usoro akụkọ na akụkọ ekereuche agaghị aputa ihe. Nke a pütara na usoro e siri dee edemeđe bụ isi sekpu ntị n'edemeđe ọ bụla.
- V. **Akụkọ ịdị n'usoro:** nke a pütara nkeji edemeđe bụ mpaghara dị n'edemeđe, nke ahịri okwu dị iche iche mebere. E ji ya egosiputa ebunnuche dị iche iche e nwere n'edemeđe ọ bụla. Ahịri okwu mebere nkeji edemeđe ga-abụ ndị na-akowá akụkụ edemeđe, nke bụ isi okwu nkeji edemeđe ahụ. Isi okwu nkeji edemeđe na-abükari ahịri okwu izizi mejupütara nkeji edemeđe. O kwesighi ka otu nkeji edemeđe na-akowá akụkụ edemeđe abụ ọ ma ọ bụ karịa. Nkeji edemeđe ọ bụla ga-enwe mpaghara isi okwu edemeđe ọ na-akowá, nke na-arụga aka n'isi okwu edemeđe ahụ.

Nnwale onwe nke abụ

Deputa ma kowaa ụzọ ihe ato ịmara mebere edemeđe e dere nke ọma?

1.5 Nhazi edemeđe

Nke a bụ usoro odee maputara ọ ga-agbaso kowaa isi okwu edemeđe ya. Nhazi edemeđe na-abia na mkipirisi na mkipirisi; e nwekwara ike ikewa mkipirisi ndị a iji mee ka ihe ana-ekwu maka ya wee doo anya.

E nwere ie ihazi edemeđe site n'iji nkebi okwu ma ọ bụ nkebi ahiri. Odee nwere ike iji mkipuru okwu ma ọ bụ nkebi okwu tuputa nkebi isi okwu ọ choro ikwu maka ya. Nke a na-enye aka ka a ghara ichezø ihe a na-ekwu maka ya oge a na-ahazi edemeđe.

E nwekwazirị ike ihazi edemeđe site n'iji ahiri okwu kpolite isi okwu a choro ikwu maka ya. Nke a na-eme ka isi okwu ögụ anya. E nwekwara ike iji ahiri okwu chikota isi okwu n'edemeđe. E nwere ụdi ahiri nchikota abu: ahiri nchikota isi okwu na ahiri nchikota nkeji edemeđe. Edemeđe ọ bụla na-enwe naanị otu ahiri nchikota isi okwu. Ahiri nchikota nwere ike ịbata n'ebe ọ bụla n'edemeđe dì ka odee si choro. O nwere ike ịbu na mmalite, etiti ma ọ bụ na ngwucha edemeđe.

N'aka nke ozokwa, a na-enwe ahiri nchikota nkebi edemeđe na nkebi edemeđe ọ bụla. Ya bụ, a na-enwe ahiri okwu na-achikota nkebi edemeđe, dì ka, ole nkebi edemeđe dì n'edemeđe dì. Nke a nwere ike ịdi n'ebe ọ bụla n'edemeđe dì ka odee si choro. Ihe kacha mkpa bụ na o nwere ahiri okwu chikotara isi okwu ndabe nkeji edemeđe ọ bụla tinyere ahiri okwu chikotara isi okwu edemeđe ahụ.

Ka e lebaa anya na ụfodụ (okpuru) ihe gbasara nhazi edemeđe na ebe o metutara Mmalite edemeđe na Mmechi Edemeđe

1.5.1 Mmalite edemeđe

Etu e si malite edemeđe na-egosi mbunuche odee nakwa ngho ta ya gbasara isi ihe ọ na-edē, ọ bụ ya kpatara oji dì ezigbo mkpa ịmalite nke ọma n'edemeđe ndekø. Mmalite edemeđe na-egosi etu onye na-agụ edemeđe si akwado onwe ya. Ọ bürü na odee egosi onwe ya ka onye ma ihe ọ na-eme na mmalite edemeđe, ọ ga-eme ka ögụ nozie nke ọma iji nabata ezi nkowa nke ọ na-atu anya inweta n'edemeđe ahụ. N'aka nke ọzø, ọ bürü na odee egosi onwe ya dì ka onye enweghi ihe ọ ma site na mmalite edemeđe ya, ögụ, n'otu aka ahụ, ga-ewepụ uche, mara na o nweghi ihe nwere isi a na-atu anya inweta n'edemeđe ahụ. Ya bụ, ụdi mkipuru okwu na ahiri okwu e ji malite edemeđe na-emeghe ụzø nye edemeđe ahụ n'ozuzu oke.

Mmalite nke edemeđe abughi edemeđe n'onwe ya kpom kwem. Odee agaghi amabanye n'ide gbasara isi okwu ya ozigbo; kama, ọ bụ ohere o nwere iji radoo ögụ igu ihe ọ ga-edē ma burukwa ebe odee na-anø

kowaputa ma o bụ ziputa usoro o bu n'obi igbaso kowaputa isi okwu ya. E nwekwara ike isi na mmalite chọputa ụdị edemede odee chọrọ ide, na etu o si chọrọ ide ya. O na-egosikwa olu ode nye edemede ya ma kwalite edemede ndekọ n'uzo dì iche iche.

Ihe ndi odee na ewebata na mmalite edemede ndekọ gunyere:

- i. **Ikọwa gbasara isi okwu a na-edo:** Nka ga-abụ ahịri okwu mbụ nke edemede. Mgbe e deputasịri nke a, a ga-edeputasị ahịri okwu nke ga-esote ya, ndị ga-enye aka kowaputa ihe a na-ekwu n'ahịri okwu nke mbụ ahụ nke ọma.
- ii. **Ikowaputa ihe dì mkpa gbasara isi ihe a na-edo:** Usoro a na-adabakarị n'ikowaputa ihe ndị dì mkpa gbasara isi ihe a na-edo. N'usoro a, odee na-eziputa ihe ndị dì mkpa metụtara isi ihe a na-edo ma bùrukwa ihe ndị ga-enye aka ma kowaputa echiche nke isi okwu ahụ. Nke a dì ezigbo mkpa n'ihi na o ga-eme ka ọgụụ chega echiche n'ihe odee ga-edo n'isi okwu.
- iii. **Ikọ akụkọ nkịti:** Site n'akụkọ nkịti, odee nwere ike ikowaputa ihe ga-adị n'ime edemede ahụ. Ọtụtụ oge, nke a na-eyite ịrụtụ aka n'ihe ndị dì mkpa gbasara isi ihe odee chọrọ ide, mana n'ime nke a, o na-abukarị iwere ihe mere n'etiti akụkọ wee mee isi ihe o na-edo.
- iv. **Site na ntụpụta ndị ọka mmụta:** Nke a nwere ike ịbụ ihe mbụ odee ga-edo tupu o debe ihe ndị ọzọ. N'ime ntụpụta, o dì mkpa iweta ihe dì mkpa a maburu gbasara isi ihe a na-edo. Nke ọzọ bụ na ntụpụta ahụ ga-adabakwa na nkebi edemede e webatara ya na ya. O dighị mma iwebata ntụpụta ndị ọka mmụta naani iji gosi na mmadụ so biri.
- v. **Site n'ihi ụka-bụ-ilu:** Odee nwere ike ịmalite edemede ya site n'ikọ obere akụkọ nke ga-emetụta isi ihe o na-edo ma bùrukwa nke ga-achapụ achapụ wee kowaputa mbunuche edemede ya. O dì mkpa ikwu na akụkọ a ga-akọ n'ebe a abụghị isi okwu ahụ kpom kwem, kama o bụ akụkọ nke metụtara isi okwu a na-edo maka ya ma bùrukwa nke ga-akowaputa ihe yitere ihe a na-edo gbasara.

1.5.2 Mmechi Edemede

Mmechi ndekọ bụ iweta ihe dum a kọrọ n'edemede ndekọ n'isi njedebe. Na nchikọta ihe e dere, odee ga-eweta ihe ndị dì mkpa nke o ga-ahazi n'usoro dì mma ma ttinye ha n'uzo gaziri agazi ma doo anya n'iwebata ihe dum a kọrọ n'edemede ahụ n'isi njedebe. N'ihi ya, mmechi kwesiri ịrụtụ aka n'ihe a kọrọ n'edemede n'uzo o ga-esi doo ọgụụ anya ma chikọta ihe dum a kọrọ n'edemede ahụ. Edemede, nke a na-emechighi ọfụma nwere ike kwusi na ntumadị, nke nwere ike gosi na odee amaghizi ihe o ga-ekwu

Uzọ e nwere ike isi mechị edemeđe

- i. **Mkpokota:** E nwere ike ikpokota edemeđe site n'iji ahịri okwu ma ọ bụ mkpụru okwu, ndị e jikabeghi dee ihe n'edemeđe ahụ ma bùrụkwa nke ga-emetụta isi ihe e dere.
- ii. **Site n'izipụta etu odee siri hụta ihe a koro n'edemeđe ahụ:** Nke a bụ ohere odee nwere iji kwupụta etu ihe a koro n'edemeđe ahụ siri metụta ya. Ụdị mmechi a na-adịkarị ire n'edemeđe nkwasị.
- iii. **Site n'iza ajụjụ nzara onwe:** Ụdị mmechi a na-adị ire mgbe odee kowasịri mbunuche ya gbasara isi okwu ahụ, ma hapuziara ọgụ nke fofodụ.
- iv. **Site n'irụtu aka n'oge:** E nwekwara ike imechi edemeđe site n'iruga aka n'ihe na-eme n'oge ndinazụ na oge ndinugbu a dị ka ha si metụta isi ihe a na-edē.
- v. **Site n'iwebata ụka-bụ-ilu:** Etu e nwere ike iji ụka-bụ-ilu malite edemeđe, e nwekwara ike iji ya mechị edemeđe. Etu o sila dị, odee ekwesighi iji otu ụka-bụ-ilu malite ma mechikwaa edemeđe ya.

Nnwale onwe ato

Kowaa uzọ ise e nwere ike i si mechị edemeđe.

1.6 Ihe na-abughị edemeđe

E be anyi kowarala ihe bụ edemeđe, ọ ga adjikwa mma ka anyi rütukwa aka n'ihe ndị na-abughị edemeđe. N'ihi nke a, ọ dị mkpa ka a juo ajụjụ a: Kedụ ihe na-abughị edemeđe? Ihe niile na-abughị ihe e chemiri echiche ime wee deputa ma ọ bụ ihe ndị a marala njedebe ma ọ bụ mpütara ha abughị edemeđe. Ihe ndị a gụnyere: akwụkwọ ọmụmụ mgbakọ na mwepụ, akwụkwọ ma ọ bụ akụkọ na akwụkwọ ihe ọmụmụ sayensi ndị ufodụ, wdg. Ihe ndị a abughị edemeđe na nghọta asusụ Igbo.

1.7 Uru edemeđe

Ọtụtu uru edemeđe bara gụnyere ndi a:

- i. Edemeđe na-eme ka e kete oke n'echiche sitere n'ekereuché odee, ma nwee mmasị na ya.
- ii. Ọ na-eme ka a mara ihe dị na ngalaba ọzọ site n'isi okwu odee na-edē maka ya.
- iii. Edemeđe na-eme ka a mọta nka asusụ na ụtọ asusụ Igbo odee jiri dee edemeđe ya.
- iv. Ọ na-eme ka a mọta aka nka dị iche iche ndị odee ji ede edemeđe, n'ụdị na e nwere ike iji ha dee edemeđe mgbe ọ bụla.

- v. Edemedede nwere ike ịkuzi ihe nwere ike ime n'ụwa, ma, n'otu aka ahụ, mee ka e kee nkwocha n'ụwa site n'ihe ize ndụ odee dere maka ya n'edemedede ya.
- vi. Edemedede na-enye amamihe ma nyefee ya okpụ tɔoro okpụ site n'idetu ihe a na-achoghị ka e chezqo.
- vii. Edemedede na-enye odee mara ihe ọ na-edede ọrụ.
- viii. E ji edemedede eme asommpı n'etiti ụmụ akwukwọ ma ọ bụ ụlo akwukwọ na-ama aka ịma onye ma ọ bụ ndị kariṇi ibe ha.
- ix. Edemedede na-akuziri ụmụ akwukwọ nka edemedede ma mee ka ha bürü ndị odee agumagụ akukọ, abụ ma ọ bụ ejije.
- x. E ji edemedede anwale ụmụ akwukwọ n'ule.

Nnwale onwe anọ

Deputa uru ise edemedede bara.

1.8 Nchikota

Edemedede bụ ihe e dere site na nchepụta odee ma bürükwá nke e ji asusụ chọq mma n'uzo pürü iche. Ọ ga-agbado ụkwụ n'ihe na-eme na gburu gburu nke a hụru n'anya ma ọ bụ nụ na ntị. Ihe ọ bụla na-abughị nchepụta onye dere ya abughị edemedede. Ozq, ihe sitere n'echiche mmadụ mana onye ọ bụla ma maka ya abughị edemedede.

Edemedede ọ bụla ga-enweriri usoro na nhazi. A ga-ejikwa nka n'asusụ Igbo deputa ya. N'ihi nke a, ode edemedede na-ewebata atumatụ okwu dí iche ma tīnye akara edemedede n'ebé kwesiri iji hụ na o dere ezigbo edemedede. Ọ bụ ihe ndị a ka yunit a kowaputara. Edemedede bara ọtụtụ uru n'ihi na ọ na-enye aka n'uzo dí iche ihe n'amumamụ n'ogo dí iche ihe.

1.9 Nrutuaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). Nchikota Utasusu Igbo. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). Ndezu Utasusu Igbo. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

Uzochukwu, S. (2007). Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo. Lagos: Orient Publishers

1.10 Aziza Nnwale onwe

1. Gini bụ edeme?

Edeme bù ihe mmadụ chemiri echiche deputa ka ndị mmadụ gụo ma kete oke na ya. Ọ bụ echiche miri emi, nke odee cheputara ma were asusu na aka nka ya dee ka o nye aka kwalite mmụta. Edeme ọ bụla na-agbado ụkwụ n'etu ndị si ebi ndụ ha, ya mere, edeme nwere ike ịdị n'ụdị akụkọ ma ọ bụ ejije. Ọ nwekwara ike ịdị n'ụdị nkowami, nkowasi, arumuka, ozi ma ọ bụ leta, nke e ji asusu nka dị iche iche achọ mma. A bịa n'asusu Igbo, edeme na-adịkarị n'ụdị ndekọ; ihe nke a pütara bụ na ọ dịjị odee ihorọ isi okwu ya, ihazi usoro ma ọ bụ ntuputa ọ ga-agbaso dee edeme ya ka ọ dị mma, ikpebi uzọ ọ ga-esi kowaputa isi okwu ya ka ọgụ nwee mmasi n'ihe o dere.

2. Deputa ma kowaa uzọ ihe atọ ịmara mebere edeme e dere nkoma?

Ihe ndi ahụ mebere edeme e dere nke ọma gunyere :

- i. Edeme ịdị n'out
- ii. Usoro akụkọ ịdị mma na ido anya
- iii. Akụkọ ekereuché
- iv. Akara edeme e tinyere nke ọma
- v. Akụkọ ịdị n'usoro

Edeme ịdị n'otu: nke a pütara na ndịna na ebunnuche edeme ọ bụla kwesiri ịdị n'otu. Ya bụ na mbunuche edeme kwesiri ikowa isi okwu edeme ahụ. O kwesighi ikowa ihe ndị ozọ, nke na-agbadoghi ụkwụ n'isi okwu edeme.

Usoro akụkọ ịdị mma na ido anya: nke a pütara na emereme mebere edeme ọ bụla kwesiri ịdị n'usoro. Ya bụ na emereme ga-esi n'obere ruo na nnukwu, nke a na-eme ka edeme ahụ dị n'otu, nwee nghota ma díkwa ụtọ.

Akụkọ ekereuché: Edeme ọ bụla bụ ọrụ ekereuché. Ihe nke a pütara bụ na ekwesighi ka ode edeme dee edeme onye ozọ derela ka nke ya. Odee ọ bụla kwesiri igosiputa nka ekereuché ya n'edeme ọ na-edede; nke a na-akowa na edeme ọ bụla, kwesiri igosiputa aka nka odee, nke ga-egosiputa na ọ bụ ọrụ ekereuché, ma gosikwa na odee mara ihe ekwe na-akụ.

Akara edemedede e tinyere nke oma: nke a na-elebanye anya n'etu odee si jiri asusụ ruo oru ya, di ka tensi, mkipuru okwu, nsupe, na akara edemedede wdg. Odee ga-agba mbọ webata ihe ndị a n'edemedede ya n'uzo dabara nke oma n'ihe na ọ buru na akara edemedede ya adabaghị adaba; edemedede idị n'otu, usoro akukọ na akukọ ekereuche agaghị aputa ihe.

Akukọ idị n'usoro: nke a putara nkeji edemedede bu mpaghara di n'edemedede, nke ahịri okwu di iche iche mebere. E ji ya egosiputa ebumnuche di iche e nwere n'edemedede ọ bụla.

1. Kowaa uzо ise e nwere ike i si mechii edemedede.

Uzo e nwere ike i si mechii edemedede gunyere:

- i. Mkpokota: E nwere ike ikpokota edemedede site n'iji ahịri okwu ma ọ bu mkipuru okwu, ndị e jikabeghi dee ihe n'edemedede ahụ ma bùrukwa nke ga-emetuta isi ihe e dere.
- ii. Site n'iziputa etu odee siri huta ihe a koro n'edemedede ahụ: Nke a bu ohere odee nwere iji kwuputa etu ihe a koro n'edemedede ahụ siri metuta ya. Udi mmechi a na-adịkarị ire n'edemedede nkwasị.
- iii. Site n'iza ajuju nzara onwe: Udi mmechi a na-adị ire mgbe odee kowasiri mbunuche ya gbasara isi okwu ahụ, ma hapuziara ogụ nke fofuru.
- iv. Site n'irutu aka n'oge: E nwekwara ike imechi edemedede site n'iruga aka n'ihe na-eme n'oge ndinazụ na oge ndinugbu a di ka ha si metuta isi ihe a na-ede.
- v. Site n'iwebata ụka-bu-ilu: Etu e nwere ike iji ụka-bu-ilu malite edemedede, e nwekwara ike iji ya mechii edemedede. Etu o sila di, odee ekwesighi iji otu ụka-bu-ilu malite ma mechikwaa edemedede ya.

2. Deputa uru ise edemedede bara.

- i. Edemedede na-eme ka e kete oke n'echiche sitere n'ekereuche odee, ma nwee mmasi na ya.
- ii. Ọ na-eme ka a mara ihe di na ngalaba ozọ site n'isi okwu odee na-ede maka ya.
- iii. Edemedede na-eme ka a mta nka asusụ na ụtọ asusụ Igbo odee jiri dee edemedede ya.
- iv. Ọ na-eme ka a mta aka nka di iche ihe ndị odee ji ede edemedede, n'udi na e nwere ike iji ha dee edemedede mgbe ọ bụla.
- v. Edemedede nwere ike ikuzi ihe nwere ike ime n'ụwa, ma, n'otu aka ahụ, mee ka e kee nkwacha n'ụwa site n'ihe ize ndu odee dere maka ya n'edemedede ya.

- vi. Edemeđe na-enye amamihe ma nyefee ya ɔkpụ tօrօ ɔkpụ site n’idetu ihe a na-achoghị ka e chezqo.
- vii. Edemeđe na-enye odee mara ihe օ na-edē օrụ.
- viii. E ji edemeđe eme asommpí n’etiti үmụ akwukwօ ma օ bụ үlօ akwukwօ na-ama aka ịma onye ma օ bụ ndị kariri ibe ha.
- ix. Edemeđe na-akuziri үmụ akwukwօ nka edemeđe ma mee ka ha bṣrụ ndị odee agumagụ akụkọ, abụ ma օ bụ ejije.
 - a. E ji edemeđe anwale үmụ akwukwօ n’ule.

YUNIT 2**ODE EDEMEDE**

Ndịna

- 2.1 Mkpolite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Onye bụ ode edemeđe?
- 2.4 Onye na-abughị ode edemeđe
- 2.5 Ihe ndị na-enyere odee aka n'edemeđe
- 2.6 Mmechi
- 2.7 Nchikota
- 2.8 Nrütüaka/ Ngumi
- 2.9 Aziza Nnwale Onwe

2.1 Mkpolite

Yunit a ga-edubanye ma kowaa ndị e nwere ike ikpo ndị odee na ndị na-abughị ndị odee. A ga-eme nke a site ideputa ihe ndị ahụ na-egosi na ode edemeđe mara nka edemeđe nke ọma. Nke a dị mkpa maka iziputa ihe a na-atụ anya n'aka odee ọ bụla.

2.2 Mbunuche

Na ngwutchha nkuzi a, e bu n'obi na i ga-enwe ike:

- i. kowaa onye bụ odee na onye na-abughị odee.
- ii. deputa ihe dị iche n'etiti odee na onye na-abughị odee
- iii. kowaputa ihe ndị ahụ na-enyere odee aka n'ide edemeđe.

2.3 Ndịna kpom kwem

Onye bụ ode edemeđe?

Ode edemeđe bụ onye ahụ chemiri echiche ma cheputa otu ihe ma ọ bụ ọzọ n'uzo pürü iche n'udị ya. Ihe ahụ o cheputara nwere ike ịbü ihe ọ hụrụ n'anaya ma ọ bụ nụ na ntị ma bürü nke o deturu n'asusu Igbo n'aka ha.

2.4 Onye na-abughị onye odee

Onye na-abughị onye odee bụ onye ahụ na-esiteghị n'echiche o chemiri ime dee edemeđe ma ọ bụ onye kopitara ihe onye ozọ derela. Ihe e derelariji dì iche n'edemeđe. Maka ya, ọ kwesikwara ka a rütü aka na onye na-abughị odee nwere ike ide ihe ọ hụrụ ma ọ bụ ọ nṛurụ merenụ, mana ihe ndị ahụ o dere nwere ike ịbü edemeđe dì n'udị okwu ihu ma ọ bụ edemeđe e degharịri edegharị. Mana nke a abughị edemeđe kpom kwem.

Nnwale onwe mbu

Kedụ onye bụ ode edemeđe?

2.5 Ihe ndi na-enyere onye odee aka n'edemeđe

E nweghi onye a mṛurụ ọ bṛurụ odee; odee anaghị esi n'elu ada. Nke a pütara na e nwere ihe mere odee ji dì iche n'onye na-abughị odee. Ọ bụ ndimiche ndị a na-enyere odee aka n'ide edemeđe ya; ha gunyere:

- i. **Asusu** - Asusu bụ uzọ e si akowaputa echiche obi mmadu n'uzọ a haziri ahazi ka o nwee nghota zuru oke. Ọ bụ site n'asusu ka odee ga-esi ziputa ihe ahụ o sitere n'ala ala obi ya cheputa. Ihe nke a pütara bụ na odee ọ bṛula ga-ama asusu o ji ede edemeđe ya nke ọma. Ya bụ na asusu na-enyere odee aka. Nke a gunyere usoro nsupe, ntinye akara edemeđe, itinye ụda olu ebe kwesirinụ maka iziputa okwu mgbagwo, ntinye akpaala okwu na ilu nakwa ihe ndị ozọ e ji eme ka edemeđe kwe ogugụ.
- ii. **Nhazi** - Nhazi bụ ụdị usoro edemeđe na-agbaso. Edemeđe ọ bṛula ga-enweriri mmalite, etiti na njedebe. Odee ọ bṛula ga-amarịri nka nhazi ka edemeđe ya kwurụ ekeresu ka edemeđe ndị ozọ e ji ama atụ. Ọ dì mkpa na edemeđe ọ bṛula malitere n'usoro ga-eme ka ọgu nwee mmasi n'ihe e dere ma guruo ya n'isi. Ya ka o ji dì mkpa na odee ziputara, na mbido edemeđe ya, isi okwu ọ na-edē maka ya n'uzọ na-akpalite mmuo ọgu. Site na nke a, nhazi na-enyere odee aka n'ide edemeđe nke ọma.
- iii. **Echiche** - Ihe ọ bṛula bụ edemeđe ga-abụ nke e sitere n'echiche miri emi cheputa. Maka ya, onye ọ bṛula bụ odee ga-abụ onye na-eche echiche ma na-echemi ya ime. Ọ bụ site n'echiche ahụ ka ọ ga-esi cheputa ihe ndị ahụ ga-emebe edemeđe ya. Nke a mere iche echiche ji enyere ode edemeđe aka.

Nnwale onwe abụ

Deputa ihe ndị ahụ na-enyere odee aka n'ide edemeđe n'asusu Igbo.

2.6 Mmechi

Ode edemeđe bụ onye sitere n'echiche onwe ya chepūta ma detuo ihe ndị ahụ o chepūtara ka ndị mmadụ rite uru na ya. Ọ bụ ya mere edemeđe ọ bụla ji enwe nghoṭa chi ya ma nwee echiche pürü iche n'edemeđe ọzọ, n'agbanyeghi na edemeđe ndị ahụ nwere ike inwe otu isi okwu. Dị ka e si kowaa na yunit a, ọ dí mkpa na nwata akwükwo matara ihe a na-atu anya n'aka ya n'edemeđe ọ bụla. Nke a ga-enyere ya aka iħazi edemeđe ọ gaede na yunit ndị ọzọ.

2.7 Nchikota

A kowara na ode edemeđe bụ onye ahụ chemiri echiche ma chepūta otu ihe ma ọ bụ ọzọ n'uzo dí iche n'udi ya. Ode edemeđe bükwa ọka asusụ, onye oke echemeche, onye nhazi, onye nwere onyinye ọnatara nka edemeđe na onye were onyinye nka ndị a depūta ihe ndị ahụ sitere n'uche ya. Ma ọ buğhi udi edemeđe nwere njirimara ndị a, a mara na ihe ndị ahụ onye ahụ na-edē abughị edemeđe.

2.8 Nrutuaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). Nchikota Utasusu Igbo. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). Ndezu Utasusu Igbo. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwükwo nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwükwo nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985). Okaasusu Igbo: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo. Lagos: Orient Publishers

2.9 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe ndị a:

Aziza nnwale onwe I

Kedụ onye bụ ode edemeđe?

Onye ode edemeđe bụ onye ahụ chemiri echiche ma cheputa otu ihe ma ọ bụ ozọ n'uzo pürü iche n'udị ya. Ihe ahụ o cheputara nwere ike ịbu ihe ọ hụrụ n'anya ma ọ bụ nụ na ntị ma bürü nke o deturu n'asusụ Igbo n'aka ha.

Ọ bụkwazi ọka asusụ, onye oke echemeche, onye nhazi, onye nwere onyinye onatara nka edemeđe na onye were onyinye nka ndị a deputa ihe ndị ahụ sitere n'uche ya.

Aziza nnwale onwe II

Deputa ihe ndị ahụ na-enyere odee aka n'ide edemeđe n'asusụ Igbo.

Ihe ndi na enyere ode aka n'ide edemeđe n'asusụ Igbo gunyere:

- i. Asusụ - Asusụ bụ ụzọ e si akowaputa echiche obi mmadụ n'uzo a haziri ahazi ka o nwee nghọta zuru oke. Ọ bụ site n'asusụ ka odee ga-esi ziputa ihe ahụ o sitere n'ala ala obi ya cheputa. Ihe nke a pütara bụ na odee ọ bụla ga-ama asusụ o ji edemeđe ya nke ọma.
- ii. Nhazi- Nhazi bụ ụdị usoro edemeđe na-agbaso. Edemeđe ọ bụla ga-enweriri mmalite, etiti na njedebe. Odee ọ bụla ga-amariri nka nhazi ka edemeđe ya kwürü ekeresu ka edemeđe ndị ozọ e ji ama atụ.
- iii. Echiche - Ihe ọ bụla bụ edemeđe ga-abụ nke e sitere n'echiche miri emi cheputa. Maka ya, onye ọ bụla bụ odee ga-abụ onye na-eche echiche ma na-echemi ya ime. Ọ bụ site n'echiche ahụ ka ọ ga-esi cheputa ihe ndị ahụ ga-emebe edemeđe ya. Nke a mere iche echiche ji enyere ode edemeđe aka.

Yunit 3 NDİMICHE DỊ N'EDEMEDE NA EDEREDE ABUGHỊ EDEMEDE

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndímiche dì n'etiti edemeđe na ihe ndị na-abughị edemeđe
- 3.4 Myiri dì n'etiti edemeđe na ihe na-abughị edemeđe
- 3.5 Njirimara edemeđe n'asusụ Igbo
- 3.6 Nchikota
- 3.7 Nrütüaka/Ngumi
- 3.8 Aziza Nnwale Onwe

3.1 Mkpólite

Na ebe a, anyi ga kowaa ihe ụfodụ gbasara odee dì ka ihe e ji mara onye bụ ezigbo ode edemeđe. Kowazia njirimara edemeđe na ihe na-abughị edemeđe. Ya bụ na ihe omume nke a kpólitere ma kowaa ndímiche dì n'etiti edemeđe na edeređe na-abughị edemeđe n'asusụ Igbo. N'otu aka ahụ, a kowakwuru myiri na njirimara edemeđe nke ọma.

3.2 Mbunuche

Na ngwuchcha nkuzi a, e bu n'obi na nwata akwukwo ga-enwe ike:

- i. deputa ndímiche na myiri dì n'etiti edemeđe na edeređe na-abughị edemeđe
- ii. kowaa njirimara edemeđe.

3.3 Ndịna kpom kwem

Ndímiche dì n'etiti edemeđe na edeređe na-abughị edemeđe

- i. Edemeđe ọ bụla ga-enweriri mmalite, etiti na njedebe; ebe edeređe na-abughị edemeđe anaghị enwezucha ihe ato ndị a.
- ii. Edemeđe ọ bụla ga-enweriri isi okwu a na-edē maka ya; ebe edeređe na-abughị edemeđe nwere ike ghara inwe isi okwu.

- iii. Edemeđe ọ bụla ga-enwe usoro ma ọ bụ nhazi sitere n'udiri ya bụ edemeđe; ebe ihe ndị na-abughị edemeđe anaghị anabata usoro ma ọ bụ nhazi edemeđe.
- iv. Edemeđe asusụ Igbo ga-aburiri nke e jiri asusụ Igbo dee ma were asusụ nka choq ya mma; ebe ederede na-abughị edemeđe nwere ike ịdị n'asusụ ozọ na-abughị asusụ Igbo.
- v. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri nghoṭa zuru oke; ebe ihe ndị na-abughị edemeđe nwere ike ma ha enwela nghoṭa zuru oke.

Nnwale onwe mbu

Deputa ndiiche ato ihe bụ edemeđe na ihe ederede na-abughị.

3.4 Myiri dì n'etiti edemeđe na ederede na-abughị edemeđe

Edemeđe na ederede na-abughị edemeđe yiri n'otutu ụzọ. Uzo ndị a gunyere:

- i. E ji asusụ ede ma edemeđe ma ederede na-abughị edemeđe.
- ii. Edemeđe ọ bụla na-enwe mmalite, etiti na njedebe; ebe ederede na-abughị edemeđe na-enwekwa mmalite, etiti na njedebe, mana njedebe ederede na-abughị edemeđe na-abukarị ihe a ma ama.
- iii. Edemeđe na ederede na-abughị edemeđe nwere ndị a na-edere ya a na-akpo ndị ọguṇ.
- iv. Edemeđe na ederede na-abughị edemeđe, dì ka okwu ihu, e deghariri edegharị ma ọ bụ kopi gharija akopị na-enwekwa nghoṭa zuru oke.

Nnwale onwe abụo

Deputa ụzọ myiri ato dì na etiti edemeđe na ederede na-abughị edemeđe.

3.5 Njirimara Edemeđe n'Asusụ Igbo

- i. Edemeđe na nghoṭa asusụ Igbo ga-aburiri edemeđe e cheputara ma detuo n'asusụ Igbo
- ii. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri nghoṭa chi ya, nke ga-egosi na ọ bughị ihe sitere n'edemeđe ma ọ bụ echiche onye ozọ.
- iii. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri usoro nhazi ya. Nke a ga-agunyeriri mmalite, etiti na njedebe nke onye ọ bụla na-agaghị ama kpom kwem, belu sọqo ma ọ bụ onye nkuzi nyere iwu ka umu akwukwo dee edemeđe n'isi okwu ga-akwusi n'ahiri ndumodụ ma ọ bụ udiri ahiri ozọ.

- iv. Edemeđe na nghođa asus Igbo ga-aburiri nke e cheputara echeputa; o gaghi abu nke e deputara n'usoro e hibere ehibe di ka usoro e si edemeđe mgbakò na mwepu ma o bu edemeđe sayensi ndi ozo.
- v. Edemeđe Igbo ga-enweriri ihe mmata qhuru sitere na nghođa di iche nke bu echiche e cheputara site n'echiche ode edemeđe ah.

Nnwale onwe ato

Deputa njirimara edemeđe isi i mara.

3.6 Nchikota

Asus, nhazi, ncheputa echiche, nghođa chi, nka edemeđe, isi okwu nwere nghođa zuru oke wdg bu ihe di iche ma yie na njirimara edemeđe na ederede na-abughị edemeđe na nghođa asus Igbo. Ebe a kowaputarala ihe ndi a n'elu, a tuziri anya na i ga-adị uchu imu ihe ndi a ka i wee mara ihe bu edemeđe na nghođa asus Igbo.

3.7 Nrutuaka/ Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwo nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwukwo nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka)

Otu Iwelite Asus na Omenala Igbo (1985). *Qkaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

3.8 Aziza Nnwale Onwe

1. Deputa ndịiche ato ihe bụ edemeđe na ihe ederede na-abughị.

- i. Edemeđe ọ bụla ga-enweriri mmalite, etiti na njedebe; ebe ederede na-abughị edemeđe anaghị enwezucha ihe ato ndị a.
- ii. Edemeđe ọ bụla ga-enweriri isi okwu a na-edē maka ya; ebe ederede na-abughị edemeđe nwere ike ghara inwe isi okwu.
- iii. Edemeđe ọ bụla ga-enwe usoro ma ọ bụ nhazi sitere n'udịri ya bụ edemeđe; ebe ihe ndị na-abughị edemeđe anaghị anabata usoro ma ọ bụ nhazi edemeđe.
- iv. Edemeđe asusụ Igbo ga-aburiri nke e jiri asusụ Igbo dee ma were asusụ nka chọọ ya mma; ebe ederede na-abughị edemeđe nwere ike idị n'asusụ ozọ na-abughị asusụ Igbo.
- v. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri nghota zuru oke; ebe ihe ndị na-abughị edemeđe nwere ike ma ha enwela nghota zuru oke.

2. Deputa uzọ myiri ato dị na etiti edemeđe na ederede na-abughị edemeđe.

- i. E ji asusụ ede ma edemeđe ma ederede na-abughị edemeđe.
- ii. Edemeđe ọ bụla na-enwe mmalite, etiti na njedebe; ebe ederede na-abughị edemeđe na-enwekwa mmalite, etiti na njedebe, mana njedebe ederede na-abughị edemeđe na-abukarị ihe a ma ama.
- iii. Edemeđe na ederede na-abughị edemeđe nwere ndị a na-edere ya a na-akpo ndị ọgụ.
- iv. Edemeđe na ederede na-abughị edemeđe, dị ka okwu ihu, e deghariri edeghariri ma ọ bụ kopigharịa akopị na-enwekwa nghota zuru oke.

3. Deputa njirimara edemeđe isi i mara.

- i. Edemeđe na nghota asusụ Igbo ga-aburiri edemeđe e cheputara ma detuo n'asusụ Igbo
- ii. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri nghota chi ya, nke ga-egosi na ọ bughị ihe sitere n'edemeđe ma ọ bụ echiche onye ozọ.
- iii. Edemeđe asusụ Igbo ga-enweriri usoro nhazi ya. Nke a ga-agunyeriri mmalite, etiti na njedebe nke onye ọ bụla na-agaghị ama kpom kwem, belu sọqo ma ọ bụ onye nkuzi nyere iwu ka ümụ akwukwọ dee edemeđe n'isi okwu ga-akwusi n'ahiri ndumodụ ma ọ bụ udịri ahiri ozọ.
- iv. Edemeđe na nghota asusụ Igbo ga-aburiri nke e cheputara echeputa; ọ gaghi abụ nke e deputara n'usoro e hibere ehibe dị ka usoro e si ede edemeđe mgbakọ na mwepụ ma ọ bụ edemeđe sayensi ndị ozọ.

- v. Edeme Igbo ga-enweriri ihe mmụta ọhụrụ sitere na nghọta dị iche nke bụ echiche e cheputara site n'echiche ode edeme ahụ

MODULE 2 ỤDIDI EDEMEDE

YUNIT 1 EDEMEDE AKOMAKỌ NA EDEMEDE NKOWASI

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Edemeđe akomakọ
- 1.4 Nhazi edemeđe akomakọ
- 1.5 Edemeđe nkowasi
- 1.6 Nhazi edemeđe nkowasi
- 1.7 Nchikota
- 1.8 Nrütuaka/Ngumi
- 1.9 Aziza Nnwale Onwe

1.1 Mkpólite

Unit a ga-edubanye oğụụ n'imata nkenyudị edemeđe ndekọ. Nke a gụnyere nkowa, njirimara na nhazi nke ọ bụla. N'ebe a, a ga-ekwu maka edemeđe akomakọ na nkowasi kpom kwem. Ka a na-eleba anya na ha abuọ a ga-ahụta ka ha si yite ma ọ bụ dị iche.

1.2 Mbunuche

A türü anya na onye ọ bụla sonyere na nkuzi a ruo na njedebe ga-enwe ike:

- i. kowaa edemeđe akomakọ na edemeđe nkowasi.
- ii. kowaa nhazi edemeđe akomakọ na edemeđe nkowasi.
- i. deputa ihe dị iche n'edemeđe akomakọ na edemeđe nkowasi.

1.3 Ndịna kpom kwem

Nkowa edemeđe akomakọ

Edemeđe akomakọ, nke e nwere ike ikpo edemeđe akukọ bụ ụdị edemeđe odee na-edē n'üdi iko ihe mere eme, ihe o ji anya ya hu, ma ọ bụ akukọ a roghariri arorghari. Edemeđe a nwere ike kọ maka ihe mmadu mere ma ọ bụ ntughịkọ emereme. Edemeđe ndị dabara n'edemeđe akomakọ gụnyere:

- i. akukọ ndụ dị ka ede-ndụ-onye/akukọ ndụ onye na akukọ ndụ onwe
- ii. akukọ nkịtị
- iii. ihe mere eme
- iv. ihe doro anya ga-eme n'odinihi
- v. akukọ ala
- vi. akukọ ndị ichie

Ọ dıkwa mkpa ka a rụtu aka na ezigbo ode edemedede akomakọ na-akokari ọtụtu ihe mere eme; ọ na-ejikari tɛnsi ndinazụ akọ ụdị akukọ a. Ode edemedede akomakọ na-eziputakari ya n'uzo ọ ga-esi metuta ogu n'obi ma kpalie mmuọ ya. Odee nwekwara ike iji ụka-bụ-ilu ma ọ bụ asusụ nka ozọ metutara akukọ ahụ malite ụdị edemedede a. Ọmụma atụ:

- Ụboghị mbụ m batara na Mahadum
- Ihe mberede okporo uzọ mere ta a
- Etu m siri nọ ezumike gara aga

Nnwale onwe nke mbu

Kowaa ihe bụ edemedede akomakọ ma were ọmụmaatụ gosiputa akukọ anọ dabara n'edemedede akomako

1.4 Nhazi edemedede akomakọ

Nhazi edemedede bụ usoro a gbasoro were dee edemedede. Edemedede akukọ nwere ike ịdị n'usoro mmalite, etiti na njedebe ihe mere eme; nhazi mma etiti; nhazi mkgoghachi.

Iji mee ka edemedede akomakọ gazie nke ọma, a ga-ahazi ihe mere na ya n'usoro ha si mee; nke a ga-egosi na akukọ dị na ya ga na-agà etu ihe mere n'akukọ ahụ si mee. Ọtụtu oge, akomakọ na-abụ ihe odee cheputara site n'ịtụ omimi uche; maobụ site na akukọ ihe mere eme, nke odee haziri etu ọ ga-esi tọq ụtọ. N'ihi ya, edemedede akomakọ dabara nke ọma ga-abụ nke odee hɔrọ mkpuru okwu kwesiri ekwesi ma jiri ha kowaputa ihe mere n'oge gara aga maobụ ihe ndị ga-eme n'odinihi. Ọ ga-enwe ike hɔrọ mkpuru okwu na ahiri okwu ndị ga-adaba iji kpụo onyinyo nke ga-eziputa ihe ahụ mere na etu o siri mee. Odee ya ga-ama etu ọ ga-esi kowaa ihe mere n'oge gara aga nke ọma; ọ ga-enwe ike ịma mkpuru okwu na ngwaa mme, ndị ga-enwe ike kowaputa ihe mere na etu ha si mee.

Na nhazi edemedede akomakọ, a tịrụ anya na odee ga-ewebata obere mmalite; e mesịa, o webata nkebi edemedede ole na ole n'etiti edemedede; n'ikpeazu, o webata mmechi. Na nkowa n'udị edemedede a, odee nwere ike iwebata okwu ụfodụ dị ka njakiri, nkubiri, mgbubiri nakwa okwu ndị na-egosi na edemedede a abukebeghi nke ogo dị elu. Usoro a ga-eme ka ogu ghara ichie echiche echemi tupu ọ ghota ihe odee na-edemaka ya.

Nnwale onwe nke abụọ

Dee edemeđe akomako maka “Ubochi I gaghi echefu echefu na ndu gi”

1.5 Nkowá Edemeđe Nkowasi

Nke a bụ edemeđe na-akowa ihe ma o bụ ọnodu ihe. O bụ edemeđe nke odee na-esite na ya kpuo onyinyo n’udị na onye na-agụ ihe ọ na-edē ga-ahuta ihe ahụ ọ na-akowa n’udị ọ si dee ma ọ bụ kowaa ya. Nke a ga-eme ka ọguu were anya ime mmuo hụ onyinyo ndị a ka ihe ọ na-ahụ anya.

N’ime edemeđe nkowasi, odee ga-enwe ike webata atumatu ntulekota dì iche iche dì ka mburu, myiri na mmemmadu. O ga-agbakwa mbọ hụ na o ji mkpuru okwu ga-eweputa oyiyi ihe ọ na-edē nke oma. N’ime nke a, ọ ga-enwe ike kowaputa ihe na-abughi ihe ahụ ọ na-akowa kpom kwem. Ogụ na-ahụ ihe ndị a ka ihe yitere ihe a na-akowa, ma ọ bụ nke ya na ya eyighi nke ga-enyere ya aka ihuta ndị iche. Omumaatu:

N’ikowa “Anyinya Igwe Ohuru M”, odee kwesiri ime ka a huta ihe kewapuru anyinya igwe ahụ na ndị ozø. Ihe ndị a nwere ike ịbu ụdị ya, ọnodu ya, oge e weputara ya, ụcha ya nakwa ihe ọ bula ozø dì n’ahụ ya dì iche, nke na-adighi n’udị anyinya igwe ndị ozø.

Edemeđe nkowasi na-emetukarị ihe abụọ aka:

- i. ọ na-eme ka ozi ma ọ bụ ihe e bu n’obi doo anya nke oma, n’uzo ọguu ga-esi kwenye ma huba ama ihe a na-akowa maka ya.
- ii. Nke abụọ bụ na ọ na-akowasi ihe n’uzo ọguu ga-esi were anya ime mmuo ghota ma ọ bụ nwee mmetuta n’uzo e siri nwee mmetuta maka ihe ahụ a na-akowa.

Edemeđe nkowasi ọ bula ga-agbadoriri ụkwụ na nsiri-hụ odee nke metutara uzø ndu ndu ma ọ bụ ndị nwuru anwu, n’udị ihe mere eme ma ọ bụ ihe a rorø aro, nke ga-adị n’uzo ndị mmadu ga-esi kwenye na ya.

1.6 Nhazi edemeđe nkowasi

Nhazi bụ usoro edemeđe nwere ike igbaso n’odide ya. Edemeđe nkowasi nwere ike ịdi n’agba usoro nhazi mmalite, etiti na njedebe. Nke a na-akowa na edemeđe ga-enwe mmalite, nke ga-edubanye ọguu n’isi okwu a na-ekwu maka ya. Nkowasi ga-aputa ihe n’etiti edemeđe, a chikotazie ya ọnụ na mmechi edemeđe. Usoro nke a ga-eme ka ọguu ghara ichemi echiche echemi tupu ọ ghota ihe odee na-edē maka ya.

Odee nwekwara ike ịmalite edemede ya n'etiti akụkọ ya. Nke a ga-eme ka ọgụ chemie echiche ka o wee ghọta ka ya bụ akụkọ siri malite.

N'ikpeazu, odee nwere ike ikpoghachị ọgụ azu n'edemede ya site n'iwebata obere akụkọ nke mere na mmalite akụkọ ahụ. Mgbe ụfodu, usoro nhazi a nwere ike igbagwoju ọgụ anya.

Omumma atụ edemede nkowasi:

- Ahịa Obodo M
- Ụlọ Akwukwọ M
- Ezigbo Enyi M

Nnwale onwe nke atọ

Deputa otu myiri na otu ndi iche dị n'etiti edemede akomako na edemede nkowasi.

1.7 Nchikota

Edemede akomako bụ edemede odee depurara n'uzo akụkọ, nke sitere n'ihe mere na ndụ; ebe edemede nkowasi bụ edemede odee dere n'uzo nkowa ihe ndị ọ ma ma ọ bụ hụta. Ihe dị mkpa n'edemede a bụ na odee na-akaba ahụ deputa edemede ya n'uzo ọ ga-esi metụta ọgụ n'obi ma kpalie mmụọ ya, ka o were anya ime mmụọ ya hụ, sitụ n'imí, nụta ụtọ ma matakwa mbunuche odee n'ụdị inwe nkwenye n'ihe odee na-edemaka ya. Ya bụ edemede ga-agbasoriri otu n'usoro nhazi atọ a: usoro nsongye, mmalite, etiti na mmechi.

1.8 Nrutuaka/ Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). Nchikota Utasusu Igbo. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). Ndezu Utasusu Igbo. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) Okaasusu Igbo: Enugu: Varsity Industrial Press
Uzochukwu, S. (2007). Akanka na Nnyocha Agumagụ Igbo. Lagos: Orient Publishers

1.5 Aziza Nnwale Onwe

1. Kowaa ihe bụ edemeđe akomakọ ma weere ọmụmaatu gosiputa akukọ anọ dabara n'edemeđe akomakọ.

Edemeđe akomakọ, nke e nwere ike ikpọ edemeđe akukọ bụ ụdi edemeđe odee na-edē n'udị ikọ ihe mere eme, ihe o ji anya ya hụ, ma ọ bụ akukọ a roghariri aroghari. Edemeđe a nwere ike kọ maka ihe mmadụ mere ma ọ bụ ntughịkọ emereme. Ode edemeđe akomakọ na-akokari ọtụtụ ihe mere eme, ọ na-ejikari tensity ndịnazu akọ ụdi akukọ a.

Omumaatu edemeđe akomakọ gunyere:

- a. akukọ ndu dị ka ede-ndu-onye/akukọ ndu onye na akukọ ndu onwe
- b. akukọ nkịti
- c. ihe mere eme
- d. ihe doro anya ga-eme n'odinihi
- v. akukọ ala
- vi. akukọ ndị ichie.

2. Dee akukọ maka ụbọchị I gaghi echefu echefu na ndu gi

Ụbọchị m agaghị echefu echefu na ndu m

Oke ihe mere na ndu m, ka ọnwa Septemba di na mkpurụ abalị asato, n'afọ 2013, nke m na-agaghị echefu echefu. Ụbọchị ahụ bụ ụbọchị mbụ m banyere n'ulọ akwukwọ mahadum ma bùrükwa ụbọchị mbụ m hapurụ nne na nna m laa n'ulọ obibi ụmụ akwukwọ na ihi na-esi m n'ulọ gaa akwukwọ sekondiri.

Mgbe m gafere n'ule ịbanye mahadum, oñu juru m obi. Nne m na nna m juputara n'añịri nke na ọ dighị anya, ha gbalịri zütachara m ihe e depütara maka mbido akwukwọ. Ka mbido akwukwọ fọro abalị ole na ole, agarị m gwa ndị ikwu na ibe, na ndị enyi m maka mmalite akwukwọ anyị; akpokwara m ụfodụ n'ekwe-ntị. Ka echi ya akwukwọ ga-amalite, ọtụtụ ndị enyi m, na ikwu na ibe gbakorọ be anyị iji meere m mmemme işi m gaa nke ọma. N'uchichi, ka ha lasiri, ejiri m nwayo piakokhaa akwukwọ, uwe, akpukpọ ụkwụ na ihe ndị ozọ m ga-eji laa n'ulọ akwukwọ n'ime ọmarịcha akpatị ọhụrụ a zütara m. Ụra ekpeghi m n'anya n'abalị ahụ, n'ihi na obi m niile dị n'iga ụlo akwukwọ Mahadum Naijiria, Nsukha. Ọ dizị m ka chi foo ọso ọso ka m gawa agawa.

Ka anyị kpesiri ekpere ụtụtụ, ka chi foro, nne na nna m nyere m ndumodụ, nyekwaa m ego mmachi akpa ma gwa m ka m gaa jikere. Nna m buputara ụgbọ ala ya nke m sacharala n'isi ụtụtụ ahụ. Ka m jikechara, eburu m akpa na ihe m ndị ozọ tunye n'ugbọ ala. Anyị metụrụ aka n'ọnụ, m yiri uwe m, gaa meghee ụzọ, banye n'ugbọ ala. Ka nne m na nna m jikechara, ha batara, anyị wee gawa. M jiri añañri na-efere onye ọ bụla aka. N'uzo, nne

m goteere m ahụekere, oroma na unere. Anyị rutere n'ụlo akwukwọ ahụ n'elekere 12 nke ehiie.

Ka anyị rutere n'ama ụlo akwukwọ, anyị hukwara ndị ozọ ka ha na-abatasị, ma ndị ji epeepe keke ma ndị ji ụgbọ ala. Anyị gara n'ụlo ọrụ ebe e denyere aha m n'akwukwọ. E nyere m ọnụ ụlo ebe m ga-ebi n'ihi na akwụolara m ụgwọ akwukwọ. Akporo m otu nwata akwukwọ rịo ya ka o duga m n'ebe aha m pütara. Umụ akwukwọ bijara nyere m aka bubaa ngwo ngwo m. Nne m na nna m sıri m gbado anya, wee lawa. Anya mmiri ruchiri m anya ka m kwụ na-ele ha ka na-ala. Elegidere m ha ruo mgbe ha gafesiri ọnụ ụzo ụlo akwukwọ; ọ di m ka m sorokwa ha laghachi azụ. Otu nwata akwukwọ hụru ka m si nodule ma kụo m aka sị; “enyie, bawa, etu a ka o si adị”

Ka ha lawasiri, abaghachiri m azu kwazie ihe m. N'elekere ise na mgbede ya, agaghariri m n'ugbọ a kpodoro n'ahụ aja gụo ozi dị iche iche a mapadoro na ha. Apipütakwara m ọwa ozi mahadum, gütöpụ ihe ndị ozọ a tịrụ anya n'aka ndị ohụru.

Mgbe ahụ ka m chọpütara na ọrụ dị n'isi azụ. Agaghị m echefulata ụbọchị ahụ echefu’

3. Deputa otu myiri na otu ndi iche pütakarisiri ihe n'etiti edemeade akomako na edemeade nkowasi.

- i. Otu myiri pütara ihe bụ na ha abụo ga-agbasoriri otu n'usoro nhazi ato a: usoro nsonye, mmalite, etiti na mmechi.
- ii. Ebe ndi iche di n'etiti ha abụo bụ na “Edemeade akomako” bụ edemeade odee depütara n'uzo akụkọ, nke sitere n'ihe mere na ndụ; Mana na “Edemeade nkowasi” bụ edemeade odee dere n'uzo nkowa ihe ndị ọ ma ma ọ bụ hụta.

YUNIT 2 EDEMEDE NKOWAMI NA EDEMEDE ARUMUKA

Ndina

- 2.1 Mkpolite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndina kpom kwem
- 2.4 Edemede nkowami
 - 2.4.1 Nhazi edemede nkowami
- 2.5 Edemede arumuka
 - 2.5.1 Nhazi edemede arumuka
- 2.6 Nchikota
- 2.7 Nrutuaka/ ngumi
- 2.8 Aziza Nnwale Onwe

2.1 Mkpolite

Na yunit gafere, e lebara anya n'edemede akomakó na nkowasi. A tulere nkowa na nhazi ha. A ga-elebakwazi anya n'udi edemede ndekó ndi ozo ka ögüü ghotá ihe di iche na ha. N'ihi nke a, nkeji ihe ögümü a ga-akuziri nwata akwukwó etu e si ahazi edemede nkowami. A ga-agba mbø hú na a rütürü aka na njirimara edemede e deziri ögümka ka ögüü site na ya mütakwuo ka e si ede edemede Igbo.

2.2 Mbunuche

E bu n'uche na onye ọ bụla sonyere na nkuzi ya ruo na njedebe ga-enwe ike:

- i. kowaa edemede nkowami na etu e si ahazi ya ma nyekwaa ihe atu dabara ögümka.
- ii. kowaa edemede arumuka na etu e si ahazi ya ma nyekwaa atu dabara nke ögümka.

2.3 Ndina kpom kwem

Edemede nkowami

Edemede nkowami na-akowa usoro ma ọ bụ ụzọ di iche iche e si emeputa ihe. A na-ejikwa ụdi edemede a atucha, atule ma ọ bụ akowa ihe, d.k.

mmadu, ebe, umezi, mmetuta obi, ọnodu wdg. N'ide ya, odee ga-edemede n'usoro oğụ ga-esi ghota usoro e si eme ihe ahụ mgbe ọ bula a chorø ime ya. Ọ ga-akowakwa ihe ahụ n'udị a ga-esi mata agwa dì iche ihe a ga-akpa mgbe a hɔrø ime ihe ahụ ma ọ bụ asusu opuru iche e ji akowa usoro ahu.

Udị edemede a so n'edemede nwere ike ichiputa mmadu ɔkpa n'ezi. Mgbe ụfodụ, mmadu na-ahapụ ihe a sıri ya dee debe ihe ọzọ. Mgbe ụfodụ kwanu, a na-edekata ya, puta n'uzo, tokiri. Mgbe odee tokiri, ọ gaghizi ama ihe ọ ga-edemede. Ọ gaghị ama ma ọ bụ ya malitekwa n'isi ma ọ bụ ya hapụ ya ebe o dedebere ya. Edemede nkowami na-egosiputa echiche odee gbasara ihe ọ na-edemede maka ya. N'udị edemede a, odee na-eziputa ihe dum o nwere ike ide iji kowami ihe dì iche ihe ọ ma maka ihe ọ na-edemede. Ọmụma atu edemede nkowami gunyere:

- Onwu
- Uru osisi bara na ndu mmadu
- Ọchichị onye kwuo uche ya

2.3.1 Nhazi edemede nkowami

Dị ka edemede ndị ọzọ, edemede nkowami na-enwe mmalite, etiti na mmechi. Odee nwekwara ike ihazi echiche ya na nkebi edemede na nkebi edemede. Ọ dì mkpa na odee ghötara isi okwu ọ na-edemede maka ya nke ọma ka o nwhee ike mara ihe ọ ga-edemede na nkebi edemede ọ bula.

Nnwale onwe mbu

Kowaa ihe ighötara bụ edemede nkowami n'uju.

2.4 Edemede arumuka

Nke a bụ edemede a na-enwe mgbagha na ya. N'udị edemede a, a na-achocha, wekota chikota ma kwuputa nkwenye gbasara isi okwu a na-ekwu maka ya n'uzo doro anya. Ọ dì ụzo abụo e si agbagide ya;

- i. ọnodu nkwenye
- ii. ọnodu ekwenyeghi

A ga-ahazi ọnodu ndị a dì ka echiche na mkpebi odee n'isi okwu ahụ si dì. Ọ bürü na odee kwenyere n'isi okwu ahụ, o nwere ike ibu ụzo weta ọnodu nju; e mesia, o webata ọnodu nkwenye ya n'uju. N'aka nke ọzọ, ọ bürü na mkpebi ya bụ na ọ nabataghị isi okwu ahụ dì ka o si dì, o nwere ike ibu ụzo weta ọnodu nkwenye; e mesia, o webata ọnodu nju mana agbanyeghi ọnodu ọ bula odee were, ọ ga-ebu ụzo kowaputa ihe isi okwu edemede ahụ bụ n'egosiputaghị mkpebi ya n'oge ahụ.

Nke a na-egosi na edemede arumuka metütara echiche ‘ekwere m’ na ‘ekweghi m’. Ọ bụ edemede na-enye mmadu ohere itulekota echiche

abụọ. Odee na-atüle uru na oghom dị n'isi okwu e nyere ya ma horo nke ọ kwadoro site na ntüle ya. A türü anya na onye ọ bụla na-edede edemeđe arumukwa ga-eji ngwa chemie echiche iji hụ na o dere ya nke ọma. O nwere ike iwebata ilu, akpa-ala-okwu na atumatu okwu ndị ọzọ. Edemeđe arumukwa na-azülite nka arumukwa.

2.4.1 Nhazi edemeđe arumukwa

E nwere ike ide edemeđe arumukwa na nkeji edemeđe na nkeji edemeđe. Odee kwesiri ibu üzö cheputasia ndịna isi okwu ya, hazie ha n'usoro ọ gagbaso ma webata ha n'edemeđe ahụ. Ọ ga-atüle mpekere isi okwu ọ bụla n'otu nkeji edemeđe. Na mmalite, a ga-akowa isi okwu edemeđe ma tuputa ọnodụ abụọ e nwere ike ikwu maka ha n'isi okwu ahụ tupu a horo nke a chorø igbakwasị ụkwụ ka a na-edede edemeđe, ya bụ, ọnodụ nkwe ma ọ bụ ọnodụ nju. Na nkeji edemeđe ọ bụla, odee ga-akowazị ihe kpatara o ji were ọnodụ o were. Na mmechi, ọ ga-ejizi ọkpurukpụ ndịna isi okwu chikota echiche ya ma ọ bụ nkwenye ya gbasara isi okwu o dere. Ọmụma atu edemeđe arumukwa gunyere:

- i. Dibia oyibo bara uru karịa onye nkuzi
- ii. Nne bara uru karịa nna n'ezi na ụlo

Nnwale onwe abụọ na nke ato

- 2 Gini bụ edemeđe arumukwa
3. Dee edemeđe arumukwa n'isi okwu a, “Oke mmefu ego gbasara ili ozu na ikwa ozu n'ala Igbo abughị ihe kwesiri ekwesi”.

2.5 Nchikota

Edemeđe nkowami bụ ụdi edemeđe e ji atucha, atüle ma na-akowa ihe, mmadụ, ebe, mmetuña obi na ọnodụ dị iche iche. Edemeđe arumukwa bụ ụdi edemeđe e ji eziputa mgbagha gbasara isi okwu a na-edede maka ya. A na-ahazi ha abụọ n'usoro mmalite, etiti na mmechi. Etu o sila dị, etu e si eziputa isi okwu na ha abụọ abughị otu. Edemeđe nkowami na-agba isi okwu ya ọtọ ebe edemeđe arumukwa na-arụ ụka maka nkwenye ma ọ bụ ekwenyeghi n'isi okwu.

2.6 Edensibịa Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka) CFV

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

2.8 Aziza Nnwale Onwe

1. Kowaa ihe ighotara bụ edemeđe nkowami n'uju.

Edemeđe nkowami na-akowa usoro ma ọ bụ uzo dí iche iche e si emepụta ihe. A na-ejikwa ụdị edemeđe a atucha, atule ma ọ bụ akowa ihe, d.k. mmadu, ebe, umezi, mmetuta obi, onodụ wdg. N'ide ya, odee ga-edem n'usoro oğụụ ga-esi ghota usoro e si eme ihe ahụ mgbe ọ bula a chorọ ime ya. Ọ ga-akowakwa ihe ahụ n'udị a ga-esi mata agwa dí iche iche a ga-akpa mgbe a hɔrọ ime ihe ahụ ma ọ bụ asusụ opuru iche e ji akowa usoro ahụ.

2. Gini bụ edemeđe arumụka

Nke a bụ edemeđe a na-enwe mgbagha na ya. N'udị edemeđe a, a na-achocha, wekota chikota ma kwupụta nkwenye gbasara isi okwu a na-ekwu maka ya n'uzo doro anya. Ọ dí ụzo abụ e si agbagide ya;

- i. onodụ nkwenye
- ii. onodụ ekwenyeghi

A ga-ahazi onodụ ndị a dí ka echiche na mkpebi odee n'isi okwu ahụ si dí. Ọ bürü na odee kwenyere n'isi okwu ahụ, o nwere ike ibu ụzo weta onodụ njụ; e mesia, o webata onodụ nkwenye ya n'uju. N'aka nke ozø, ọ bürü na mkpebi ya bụ na ọ nabataghị isi okwu ahụ dí ka o si dí, o nwere ike ibu ụzo weta onodụ nkwenye; e mesia, o webata onodụ njụ mana

agbanyeghi ọnodu ọ bụla odee were, ọ ga-ebu ụzọ kowaputa ihe isi okwu edemeđe ahụ bu n'egosiputaghị mkpebi ya n'oge ahụ.

Nke a na-egosi na edemeđe arumukà metutara echiche ‘ekwere m’ na ‘ekwemhi m’. Ọ bụ edemeđe na-enye mmadu ohere ịtulekota echiche abuoj. Odee na-atule uru na oghom dì n’isi okwu e nyere ya ma hɔrɔ nke ọ kwadoro site na ntule ya. A tịrụ anya na onye ọ bụla na-edē edemeđe arumukà ga-eji ngwa ngwa chemie echiche iji hụ na o dere ya nke ọma. O nwere ike iwebata ilu, akpa-ala-okwu na atumatu okwu ndị ọzọ. Edemeđe arumukà na-azulite nka arumukà.

3. Dee edemeđe arumukà n’isi okwu a, “Oke mmefu ego gbasara ili ozu na ikwa ozu n’ala Igbo abughị ihe kwasiri ekwesi”.

Oke mmefu ego gbasara ili ozu na ikwa ozu n’ala Igbo abughị ihe kwasiri ekwesi.

Mgbe mmadu bisiri ndu n’ụwa nke a, dì ka Chineke kere ya siri kpebie, ọ na-anwụ; ndị ikwu na ibe ga-eli ya. Nke a gachaa, a kwaaya. Ili ozu na ikwa ozu bụ ihe dì mma iji kwanyere onye nwurụ anwụ ugwu na iji mee ka o zuru ike na be n’ala mmuoj. Dì ka ndị Igbo siri kwenye, ozu a kwaghị akwa anaghị ezu ike n’ala mmuoj. O bụ ezie na a ga-eli, kwaaya onye nwurụ anwụ mana echegehi m na oke ego a na-emeđu n’ili na ikwa onye nwurụ anwụ bụ ihe ziri ezi.

Ugbu a, ndị mmadu na-ama aka, na-ekiri ndị ọgaranya n’olili ozu na ọkwukwa ozu, nke ha tughariri ọ dizịa ka ichi ọzọ na igba ọfala. Ọtụtụ mmadu ji ‘ma m mee ka ibe m mere’ akwa ozu. N’ihe gbasara ili ozu na ikwa ozu n’ala anyi, ọtụtụ na-ekonye akpa ha n’ebe aka ha agaghị eru. Ugbu a, ọ bürü na mmadu anwụo, ọ bürügodu na ọ noro be ya nwụo, kama a ga-eli ya, ọtụtụ na-eburu ozu dote n’ulọ nchekwa ozu ruo mgbe ha kwadotere mmemme n’uzo ga-akpotu akpotu.

Nkwado a na-ebute oke mgbagharị na ịchọ ego iji ruzi ụlọ na ikonukọ ndị ga-eke ekiye n’ubochị ahụ. A ga-ego ehi, ewu na ọkukọ na ihe erimeri di iche iche a ga-esipia n’ubochị akwamozu. A naghị ekwu maka ụdi mmanyia dì iche iche. A ga-achọ ndị na-ese onyoonyo, foto, ndị egwu, na ndị okwuru ọha. A gaghị ahapụ izisa ozi na radio, televishon, na akwukwo akukọ tinyere ịnyapa na igwuzobe foto onye ahụ nwurụ anwụ n’otụtụ ebe. A ga-emekwa ka onye ga-agba egbe n’udị ọ ga na-akpotu dì njikere. A ga-azụta igbe ozu ga-abụ e-lelewe-e-jeghi-ɔrụ buga n’ulọ nchekwa ozu, kwụo ugwụ ugbụ opि ozu, nke ga na-egbu opि ma o buru ozu ahụ. A ga-akwazi ụlọ, dozie akwa ebe a ga-adokwasa ozu, nke ga-adị n’udị onye ahụ nwurụ anwụ arøtaghị na nrọ idina mgbe ọ dì ndu.

N’ihe dì ka elekere asaa n’utụtụ ubochị a ga-eli onye ahụ, a ga-ebulata ya, dote ya ka ndị mmadu hụ ya anya ikpeazu. N’ihe dì ka awa ato na-esotenu,

mgbe a kasiri ụka, nke ọtụtu ọtù ụka ji akpa ego, e buru ozu ahụ lie ya. Malite mgbe ahụ, oriri, ọnụṇụ, iti egwu, ịgba egbe, nke a ga-emegide ruo abalị ato ebiri ọkụ. O bughị obere ego ka ihe ndị a niile na-eri n'agbanyeghi na ihe ụfodụ n'ime ihe ndị a adighị mkpa nke ha ji aba uru. Etu o sila dị, ọtụtu na-ewere onye na-emeruchaghị ha otu a ka onye iberibe na onye anaghị emebe ọfuma. Nke a na-eme ka oke soro ngwere maa mmiri.

Oke mme fu ego a dị n'olili na akwamozu na-emezi ka uche na-egbu ndị aka na-esiteghị ike, nke na akwa ha na-ebekarị ma onye nke ha nwụọ abụghị mwute maka onye nke ha nwụrụ kama ọ bụ maka amaghị ka a ga-eme mkpa so ọnwụ ya. Ọtụtu na-edote akwamozu onye nke ha ogologo oge. E wepụ ibite ego ọmụrụ nwa, ụfodụ na-ere ala na ihe ha jigasi biri n'ulọ naanị ka ha mara ma ha ga-ahụ ihe ha mere iji kwanyere onye nke ha lara mmuo ugwu. Ufodụ na-ato n'echiche na n'ejimugwo nke na-ebutere ha ọbara mgbali elu.

Ndị ọgaranya, ndị ego na-ehuru ka mmiri, nwere ike na-eche na o nweghi ihe imefu ego n'akwamozu bụ, mana ha ga-amakatakwà na mkpiṣi aka dum ahaghị n'otu. O kwesiri ka obodo ọ bụla saa anya na mmiri, weputa ihe ndị kasị mkpa n'omenala Igbo gbasara akwamozu. Ha nwekwara ike tie iwu otu a ga-esizi na-akwa ozu ka ihe bara ọgaranya bakwuoro ogbenye. Mpako ọkachasi n'akwamozu ekwesighi ekwesi. Akwamozu bụ iru uju íyì; ọ bughị ọnụ nwa. Nnukwu ego a na-eme fu n'akwamozu abụghị ihe kwesiri ekwesi.

YUNIT 3**EDEMEDE LETA****Ndịna**

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuch
- 3.3 Ndịna kpom kwem
 - 3.3.1 Nhazi edemeđe leta
- 3.4 Leta keonye/kempunụdị
- 3.5 Leta anamachoihe/keụdị
- 3.6 Nchikota
- 3.7 Edemsibia/Ngumi
- 3.8 Aziza Nnwale Onwe

3.1 Mkpolite

Na nkeji nkuzi a, a ga-elaba anya n'edemeđe leta, otu n'ụdi edemeđe e nwere n'asusu. A ga-akowa edemeđe leta na ụdidi ya. Nke a di mkpa maka na nwata akwukwọ ọ bụla kwasiri ịma etu e si ede leta ma na-ezi ozi. Nke a gunyere isi okwu e nwere ike ide maka ya na etu a ga-esi hazie ya iji nweta echiche e bu n'obi dee ya.

3.2 Mbunuche

A türü anya na nwata akwukwọ ọ bụla sonyere na nkuzi a ruo na njedebe ga-enwe ike:

- kowaa edemeđe leta di ka ụdi edemeđe
- deputa ma kowaa ụdi edemeđe leta e nwere n'Igbo.
- ziputa etu e si ahazi leta nke ọ bụla
- kowaputa myiri na ndimiche di n'ụdidi leta e nwere n'Igbo.

3.3 Ndịna kpom kwem**Edemeđe leta**

Edemeđe leta bụ ozi mmadu ziri site n'idetu ya n'akwukwọ ma zigara ya onye o deere ya. A na-emekarị nke a ma ọ bụrụ na onye a na-ezi ozi anoghị nso ma ọ bụ na ọ bụ usoro e si eme ihe n'ebe mmadu na-arụ ọru ma ọ bụ ọtù o so na ya. E nwekwara ike iji leta zie mmadu ozi ma ọ bụrụ

na odee achoghị ka o zie ozi ahụ ihu na ihu. Ozi ụfodụ na-aka mma naanị na leta n’ihi na ọ bụ ozi a ga-edetu edetu maka a dighị ama ama. Edemeđe leta na-adapütakarị mgbe mmadụ na-achọ ihe ma ọ bụ ịzaghachi nke e detaara ya.

Edemeđe leta dị ụdị abụo gbara ọkpurukpụ. Ha bụ:

- Leta keonye/kempunụdị
- Leta anamachoihe/keụdị

3.3.1 Nhazi edemeđe leta

- Nhazi leta dị iche n’edemeđe ndị ọzo a kowarala. O na-eziputa ebe onye na-edede ya nọ na etu ozi nwere ike isi rute ya aka. A na-akpọ nke a adreesi (adręs). Ọ na-ebu ụbochị e dere leta. Ihe ndị a dị mkpa gbasara ozi a na-ezi. Leta na-ebu ekele mmalite na ekele mmechi. Ọ kwesikwara ka a rụtụ aka na ọ bu ụdị ekele mmalite leta na-eziputa ụdị ekele mmechi ọ ga-enwe. Nke a pütara na usoro mmalite na mmechi leta dị iche na nke edemeđe ndị ọzo. A ga-eleba ihe ndị a anya n’uju dị ka a na-akowa ụdirị leta.

Nnwale onwe nke mbu

a ihe ighotara bụ edemeđe leta.

3.4 Leta nkeonye/kempunụdị

Nke a bụ leta mmadụ na-edegara onye nke ya, onye ọ ma nke ọma, enyi ya na ikwu na ibe ya. Odee keonye nwere ohere iwebata okwu ụfodụ pürü iche ya na ọnata ji akparita. O nwekwara ike ịtụ ilu ma ọ bụ webata atumatu okwu ndị ọzo iji gwa onye ọ na-edere leta okwu ma ọ bürü na ha hürü ihu na ihu.

Ụdị leta a na-enwe mmalite, ahụ na mmechi. Mmalite na-ebu naanị otu adreesị, ya bụ adreesị odee, ụbochị e dere leta na ekele mmalite. Adreesị leta keonye na-adị n’elu akwukwọ n’akụkụ aka nri. Adreesị gasia, ihe ga-esochi ya bụ ụbochị e dere leta ahụ. Ọrụ adreesị na-arụ na leta dị abụo: otu bụ ime ka onye a na-edegara leta mata ebe e si deta leta; nke abụo bụ ime ka onye e deere leta mata ebe ọ ga-eziga leta nzaghachi ya. A chọputara na ọ ka mma ide adreesị etu e si dee ya oge a na-azaghachi ya.

Ọ bughi iwu na a ga-edede adreesị n’Igbo. Ekele mmalite kwesiri ịdị n’ụdị na-egosi etu odee na ọnata si matadebé onwe ha. Ohere dirị odee iju ase na leta nkeonye; nke a nwere ike ịbụ mmalite edemeđe leta ahụ. Na mmechi leta keonye, a ga-enwe ekele mmechi; nke a bụ ebe odee ga-anị kowaa onye ya bụ ma bürükwa ebe ọ ga-edeputa ihe jikorị ya na onye

ọnata leta. Odee nwere ike ide naani aha ma ọ bụ aha otutu ya n'etinyeghi aha nna ya.

Nnwale onwe nke abụọ

Kedu ihe bụ leta keonye?

3.5 Leta ana-m-achọ-ihe/keụdị

Nke a bụ leta mmadụ na-edede iji rịo ihe ma ọ bụ mee ka a mata ihe dì ya mkpa. Leta anamachoihe na-ebu adreesị abụọ, nke odee na nke onye a na-edegara (ọnata). Adreesị leta anamachoihe na-adị etu e si nye ya odee mana deeti, isi okwu, ekele mmalite, ahụ leta na ekele mmechi na-adị n'Igbo. Leta anamachoihe na-ebu isi okwu nke na-esote ekele mmalite tupu a banye n'ahụ leta. Na leta anamachoihe, a naghi ajụ ase ma ọ bụ ekele ọnata. Na mmechi ya, odee ga-ebinye aka. Ọ bürü na ọ naghi edetalị akwukwọ, ọ ga-abịanye aka abịanye. O binyechaa ma ọ bụ bịañechaa aka, o deruo aha ya n'isi n'okpuru mbinye ma ọ bụ mbịañye aka ahụ. Leta anamachoihe gụnyere leta anamachọrụ, leta mkpesa, leta njuase, leta nkowa, leta ajumorụ, leta ajụjụ ọnụ, leta mkpezi, leta nwa nnunu wdg.

Nnwale onwe ato

Detuọ ihe leta anamachoihe pütara.

3.6 Nchikota

Na nchikota, edemeđe leta bụ ederede ozi. Ozi a nwere ike idị n'ụdi leta keonye ma ọ bụ leta anamachoihe. Leta keonye bụ leta mmadụ na-edegara onye nke ya ma ọ bụ onye ọ ma nke ọma dì ka enyi na ikwu na ibe. Leta anamachoihe, n'aka nke ọzọ, bụ leta mmadụ na-edede iji rịo ihe ma ọ bụ mee ka a mata ihe dì ya mkpa. Na leta keonye, e nwere ike maa njakiri ma ọ bụ jụọ ase ezi na ụlo onye a na-edegara leta ahụ. Ihe dì etu a adighị na leta anamachoihe. Nhazi leta keonye dì iche na nke leta anamachoihe. Leta keonye na-ebu otu adreesị ebe leta anamachoihe na-ebu adreesị abụọ. Leta keonye anaghị enwe mbinye ma ọ bụ mbịañye aka.

Nnwale onwe anō

Deputa ndị iche dì na nhazi leta keonye na leta anamachoihe.

3.7 Edensibia/ Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwø nkuzi (mkpanaka).

Onyekaonwu G. O. (2004). Akwukwø nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

3.8 Aziza Nnwale Onwe

1. Kowaa ihe ighotara bụ edemeđe leta?

Edemeđe leta bụ ozi mmadu ziri site n'idetu ya n'akwukwo ma zigara ya onye o deere ya. A na-emekarị nke a ma ọ buru na onye a na-ezi ozi anoghi nso ma ọ bụ na ọ bụ usoro e si eme ihe n'ebe mmadu na-arụ ɔru ma ọ bụ ɔtù o so na ya. E nwekwara ike iji leta zie mmadu ozi ma ọ buru na odee achoghi ka o zie ozi ahụ ihu na ihu. Ozi ufodụ na-aka mma naani na leta n'ihi na ọ bụ ozi a ga-edetu edetu maka a dighi ama ama. Edemeđe leta na-adaputakari mgbe mmadu na-achọ ihe ma ọ bụ ịzagħachi nke e detaara ya.

Edemeđe leta dì ụdị abuọ gbara ọkpurukpụ. Ha bụ:

- Leta keonye/kempunụdị
- Leta anamachoihe/keụdị

2. Kedu ihe bụ Leta nkeonye?

Nke a bụ leta mmadu na-edegara onye nke ya, onye ọ ma nke ọma, enyi ya na ikwu na ibe ya. Odee keonye nwere ohere iwebata okwu ufodụ pürü iche ya na ọnata ji akparita. O nwekwara ike iju ilu ma ọ bụ webata atumatu okwu ndị ọzọ iji gwa onye ọ na-edere leta okwu ma ọ buru na ha hụru ihu na ihu.

Udị leta a na-enwe mmalite, ahụ na mmechi. Mmalite na-ebu naani otu adreesi, ya bụ adreesi odee, ụboghị e dere leta na ekele mmalite. Adreesi leta keonye na-adị n'elu akwukwo n'akukụ aka nri. Adreesi gasịa, ihe ga-esochi ya bụ ụboghị e dere leta ahụ. Ọru adreesi na-arụ na leta dì abuọ: otu bụ ime ka onye a na-edegara leta mata ebe e si deta leta; nke abuọ bụ ime ka onye e deere leta mata ebe ọ ga-eziga leta nzaghachi ya. A chọpụtara na ọ ka mma ide adreesi etu e si dee ya oge a na-azaghachi ya. Ọ bughị iwu na a ga-edede adreesi n'Igbo. Ekele mmalite kwesiri ịdị n'udị na-egosi etu odee na ọnata si matadebe onwe ha. Ohere dírị odee iju ase na leta nkeonye; nke a nwere ike ịbü mmalite edemeđe leta ahụ. Na mmechi leta keonye, a ga-enwe ekele mmechi; nke a bụ ebe odee ga-anọ kowaa onye ya bụ ma burukwa ebe ọ ga-edeputa ihe jikorọ ya na onye ọnata leta. Odee nwere ike ide naani aha ma ọ bụ aha otutu ya n'etinyeghi aha nna y

3. Detuọ ihe Leta anamachoihe pütara.

Leta anamachoihe bụ leta mmadu na-edede iji riọ ihe ma ọ bụ mee ka a mata ihe dì ya mkpa. Leta anamachoihe na-ebu adreesi abuọ, nke odee na nke onye a na-edegara (ọnata). Adreesi leta anamachoihe na-adị etu e si nye

ya odee mana deeti, isi okwu, ekele mmalite, ahụ leta na ekele mmechi na-adị n'Igbo. Ọ na-ebu isi okwu nke na-esote ekele mmalite tupu a banye n'ahụ leta. Na leta anamachoihe, anaghị ajụ ase ma ọ bụ ekele ọnata. Na mmechi ya, odee ga-ebinye aka. Ọ bürü na ọ naghị edetali akwụkwọ, ọ ga-abịanye aka abịanye. O binyechaa ma ọ bụ bịañyechaa aka, o deruo aha ya n'isi n'okpuru mbinye ma ọ bụ mbịanye aka ahụ.

Leta anamachoihe gụnyere; leta anamachoṇụ, leta mkpesa, leta njuase, leta nkowa, leta ajumorụ, leta ajụjụ ọnụ, leta mkpezi, leta nwa nnụnụ wdg.

4. Deputa ndị iche dị na nhazi leta keonye na leta anamachoihe.

- i. Leta keonye bụ leta mmadụ na-edegara onye nke ya ma ọ bụ onye ọ ma nke ọma dị ka enyi na ikwu na ibe. Leta anamachoihe, n'aka nke ọzọ, bụ leta mmadụ na-edede iji rịo ihe ma ọ bụ mee ka a mata ihe dị ya mkpa.
- ii. Na leta keonye, e nwere ike maa njakiri ma ọ bụ juo ase ezi na ụlọ onye a na-edegara leta ahụ. Ihe dị etu a adighị na leta anamachoihe.
- iii. Nhazi leta keonye dị iche na nke leta anamachoihe. Leta keonye na-ebu otu adreesị ebe leta anamachoihe na-ebu adreesị abụo.
- iv. Leta keonye anaghị enwe mbinye ma ọ bụ mbịanye aka ebe leta anamachoihe ga e nweriri mbịanye aka.

MODUL 3 EDEMEDE EKEREUCHE

YUNIT 1 NKOWA EDEMEDE EKEREUCHE

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Nkowa edemeđe ekereuche
- 1.4 Nhazi edemeđe ekereuche
 - 1.4.1 Nhazi ntqala oge
 - 1.4.2 Nhazi ntqala ebe
- 1.5 Aka nka odee
 - 1.5.1 Asusu dí na Aka nka
- 1.6 Iwu nsupe asusu Igbo ode
- 1.7 Edemeđe na-abughị ekereuche
- 1.8 Nchikota
- 1.9 Nrütüaka/Ngumi
- 1.10 Aziza Nnwale Onwe

1.1 Mkpólite

Na modul nke abụo, a kowara ụdịdi edemeđe e nwere. A kuzikwara na odee na-ewebata ekereuche ya n'otu ụzọ ma ọ bụ ozọ. N'ebe a, a ga-akụzi edemeđe ekereuche kpom kwem. Nke a dí nnukwu mkpa maka ụdi edemeđe ọ bụla mmadụ chọro ide. A ga-akokwa ihe a türü anya n'aka ọka edemeđe ekereuche, aka nka na ihe ndị ozọ o ji ede ihe.

1.2 Mbunuche

E bu n'uche na nwata akwukwọ ọ bụla sonyere nkuzi a ruo na njedebe ga-enwe ike:

- a. kowaa ihe bụ edemeđe ekereuche na ihe na-abughị edemeđe ekereuche
- b. mata onye bụ ọka edemeđe ekereuche na etu e si ahazi edemeđe ekereuche
- c. mata iwu nsupe, atumatu okwu na aka nka ụfodụ ode edemeđe ekereuche na-ewebata n'edemeđe ya iji mee ka ọ töq ụtö.

1.2 Ndịna kpom kwem

Nkowa edeme edeme ekereuche

Edeme edeme ekereuche bu edeme edeme e sitere n'ichemi echiche cheputa ma deputa ya n'uzo puru iche. Otu oge, o na-abukari ihe na-adibughị na mbu. E nwere ike ihazi echiche e cheputara n'udi akukọ, ejije ma o bu abu n'uzo dabara adaba. Edeme edeme a ga-abu nke ndị mmadu ga-agụ ma ghọta ya n'uzo ahụ puru iche o dì na ya.

Onye edeme edeme ekereuche ga-enweriri anya ime mmuo, nke o ga-eji kpụ onyinyo ma keputa ihe. O ga-edozi ekereuche ya n'uzo nke onwe, nke gbara ọkpurukpu tupu o detuo ya ka ndị mmadu si n'ihe ahụ mara ihe si ya n'obi pụta. A naghi ahụ ekereuche anya ganye na e detuo ya n'akwukwo. Odee na-agbado ụkwụ na ndu ma o bu n'onwu mgbe o naede ya. O na-enwekwa nhazi zuru oke; akukọ ya ga-agbasoriri nhazi izugbe, nke bu na e mee nchocha gbasara ya, o ga-aputa ezi okwu.

N'ikpeazụ, edeme edeme ekereuche bu ncheputa echiche puru iche; o puru iche maka na o na-egosi ncheputa nke sitere n'onatara chi. Nke a bu ihe kpatara edeme edeme ekereuche jiri puo iche.

Nnwale onwe nke mbu

Gini bu edeme edeme ekereuche.

1.4 Nhazi edeme edeme ekereuche

Ka agwa siri bürü mma nwaanyị, etu a ka nhazi siri bürü mma ekereuche. Ode edeme edeme ekereuche na-ahazi ihe o dere n'usoro o ga-esi gaa nke oma. Nhazi edeme edeme ekereuche na-enwe:

- Nhazi ntọala oge, na
- Nhazi ntọala ebe

1.4.1 Nhazi ntọala oge

Nke a bu usoro nhazi edeme edeme a na-ehi aka n'anya agbaso mgbe a na-edo edeme edeme ekereuche. Ihe mere e ji ehi aka n'anya bu na o bu usoro nhazi a ji ekwu oge ihe a na-edo maka ya mere. Ịma atụ, o bu ihe mere n'oge gbo ka o bu ihe na-eme oge ugbu a? O bu ihe mere tupu ndị ọcha abia ka o bu ka ha bjacharala?

Chetekwa na odee agaghị agwa ndị ọgu kpom kwem n'akukọ ya mgbe ihe o na-edo maka ya mere, o bu okwu odee jiri dee edeme edeme ya ga-egosi

ntoala oge. O bụrụ na odee were aha agwa ndị dí ka Chisom ma ọ bụ Chimaobim na aha ndị ọzọ yitere ndị a, ntoala oge ga-abụ oge ogbara ọhụrụ ma ọ bụ mgbe ndị ọcha biacharala. N'aka nke ọzọ, ọ bụrụ na o were aha ochie dí ka Nwaafo, Urenna na aha ndị yetere ha, a mata na akukọ ahụ mere mgbe ochie.

1.4.2 Nhazi ntoala ebe

Nke a bụ usoro nhazi edemeđe ekereuche nke anyị na-esite n'ihe e dere mara ebe akukọ e dere maka ya mere. Cheta na odee si n'echiche ya ede mana ihe na-apkalitekarị echiche ya bụ ihe ọ hụrụ n'anya, ihe ọ nụrụ na ntị ma ọ bụ ihe ọ gabigara. N'ihi nke a, onyinyo o webatara n'edemeđe ya na-egosi n'otu ụzọ ma ọ bụ ọzọ ebe akukọ ekereuche mere dí ka ma o mere n'ala Igbo, na mgbago ugwu ma ọ bụ na ndịda anyanwụ Naijirịa. Ụdi ntoala a na-apütakarị ihe site na mkpo aha dí iche dí ka n'aha obodo, aha mmadụ, omenala na aha ihe ụfodụ.

Na nchikọta, odee na-ahazị ma chikọta isi ihe niile o dere n'uzo masịri ya. O nwere ike hazie ya n'uzo ntọchị, mwute ma ọ bụ nkobe obi elu. Ọ na-esite na ikikere asusụ were ma hazie asusụ, nkeji asusụ, ahiri okwu, nkebi ahiri okwu na mkpụrụ okwu etu o siri masị ya. N'ikpezu, ọ bụ site na nhazi ka odee si ewere aka nka ọ chọro dee edemeđe ekereuche ya. Aka nka ndị a gunyere: ndina, ọdịdị, nsireme, ndokọ, agwa, asusụ, wdg.

Nnwale onwe nke abụọ

Uzọ nhazi edemeđe ekereuche olee ka e nwere?

Deputa ma kowaa ha.

1.5 Aka nka ode

Aka nka bụ ụzọ odee si ahọro ihe ndị o jiri kowaputa ebumnuche ya. Nke a nwere ike ịbụ ọnatarị chi ma ọ bụ mmụta odee gbasoro deputa echiche ekereuche ya n'ụdi ọ bụla. Ọ bụ ụzọ odee si ahọro ihe ndị o jiri kowaputa ebumnuche ya. N'ebe a, o kwesiri ka a mata na aka nka na ebumnobi edemeđe na-agakọ n'ụdi na ọ bụ ebumnobi edemeđe na-ekwu ụdi aka nka a ga-ewebata na ya. Ọ bụrụ na ihe ndị a ḥoro gara n'usoro ma dakọ, ha ga-adaba n'olu odee; n'ihi nke a, nkowa aka nka edemeđe ọ bụla, gunyere ikowa ụzọ na agbammbọ odee n'imezu ebumnuche ya.

N'agumagụ ekereuche dí ka abụ, ejije na iduuazi, aka nka na-apütakarịcha ihe na ndịna. Ndịna gunyere ndokọ, ọdịdị, akomakọ, agwa na asusụ. Shakespeare kowara na ndokọ edemeđe ekereuche kwesiri igbaso usoro a: ka ihe si kwuru na mbido, ka e si tanye aka n'anya, ka emereme si rịa elu, ka e siri gosiputa e jechaa ọ gwụ, ka ihe si dí na ngwuchcha. Ọ bụ etu odee si chodebe edemeđe ya mma ka e si atüdebe aka nka ya.

1.5.1 Asusụ dị ka nka

Uzọ mmadu si ejị asusụ eziputa echiche ya nwere ike ịbü nka. Odee ọ bụla na-agbalị ihụ na ndị o na-edere ihe ga-enwe mmasị n'ihe o dere. N'ihi nke a, ọ ga-agba mbo ịhụ na o tinyere nka asusụ ya n'orụ oge ọ na-edere ihe. Nke a gụnyere:

- i. etu o si asupe Igbo,
- ii. etu o si ewebata olundi iji ziputa echiche ụfodụ nakwa
- iii. etu o si ewebata atumatu okwu dị iche iche.

Nnwale onwe nke ato

Kowaa ihe bụ aka nka ode.

1.6 Iwu nsupe asusụ Igbo Odee

Igbaso iwu nsupe asusụ Igbo dì nnukwu mkpa na nke a. Ezi nsupe na-eme ka mkpuru okwu nwee ezi mkpokota na nghota dì ka ụtọ nke asusụ ahụ si chọq. Odee ọ bụla kwesiri jma iwu ndị a. Ha gụnyere:

- i. Otu ụdaume ma ọ bụ otu myiri ụdaume nwere ike ịnqoro naani ya bürü mkpuru okwu belu sọqo ụdaume 'u' na 'ụ' na myiri ụdaume 'n'.
- ii. Ebe ọ bụla mgbochiume dì n'okwu Igbo, ụdaume ga-esoriri ya na-enye ya ụda.
- iii. Udaume nwere ike iso ụdaume ọzọ mana ụdaume anaghị eso myiri ụdaume.
- iv. Myiri ụdaume nwere ike iso ụdaume ma ọ naghị eso myiri ụdaume ọzọ. Ọ naghịkwa eso mgbochiume.
- v. Mgbochiume nwere ike iso myiri ụdaume ma mgbochiume ndị na-eso myiri ụdaume 'm' enweghị ike iso myiri ụdaume 'n'. Mgbochiume anaghị eso mgbochiume mana o nwere ike iso ụdaume.
- vi. Mkpuru ụda asusụ Igbo niile nwere ike ibido mkpuru okwu mana ndị nwere ike ijedebe mkpuru okwu bụ ụdaume niile na myiri ụdaume 'm'. Mgbochiume niile na myiri ụdaume 'n' anaghị ejedewe mkpuru okwu Igbo.

Nnwale onwe nke anọ

Deputa iwu nsupe asusụ Igbo Odee kwesiri igbaso wee dee edemeade ya.

1.7 Edemeade na-abughị ekereuché

Ihe niile nwere adịgborojah; edemeade ekereuché nwere nke ya. Nke a bụ edemeade ndị ahụ na-anaghị anabata ịchọ mma n'udị ọ bụla, ma bürükwá

ndị nwere usoro e si ede ha. Ọmụma atụ edemeđe na-abụghị ekereuchɛ gunyere:

- i. Edemeđe gbadoro ụkwụ n'ihe ngukọ, mgbakọ na mwepụ dì ka Aritimetik, Jiografí na ihe ndị ọzọ.
- ii. Edemeđe na-anata akukọ ala n'ụdị dì iche iche ma ọ bụ ịrogharị akukọ mere eme.
- iii. Edemeđe na-anabata akwụkwọ onye ọzọ dere abụghị edemeđe ekereuchɛ..

1.8 Nrụtụaka/Ngumi

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka Na Nnyocha Agumagụ Igbo*: Sam Orient Publishers.

Otu Iwelite Asusu Na Omenala Igbo Ọkaasusu Igbo (1985). Varsity Industrial Press Ltd.

Okezie C. (2019). Akwụkwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekanwụ G. O. (2004). Akwụkwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka) CFV.

1.9 Aziza Nnwale Onwe

1. Gịnị bụ edemeđe ekereuche?

Edemeđe ekereuche bụ edemeđe e sitere n'ichemi echiche cheputa ma deputa ya n'uzo pürü iche. Ọtụtụ oge, ọ na-abukarị ihe na-adibughị na mbụ. Ọ bụ ncheputa echiche pürü iche maka na ọ na-egosi ncheputa nke sitere n'onatara chi.

Onye edemeđe ekereuche ga-enweriri anya ime mmuo, nke ọ ga-eji kpụo onyinyo ma keputa ihe. Ọ ga-edozi ekereuche ya n'uzo nke onwe, nke gbara ọkpurukpụ tupu o detuo ya ka ndị mmadụ si n'ihe ahụ mara ihe si ya n'obi püta. A naghi ahụ ekereuche anya ganye na e detuo ya n'akwukwo. Odee na-agbado ụkwụ na ndụ ma ọ bụ n'onzwu mgbe ọ na-edē ya. Ọ na-enwekwa nhazi zuru oke; akukọ ya ga-agbasoriri nhazi izugbe, nke bụ na e mee nchocha gbasara ya, ọ ga-aputa ezi okwu.

2. Uzọ nhazi edemeđe ekereuche olee ka e nwere? Deputa ma kowaa ha.

E nwere uzọ nhazi edemeđe ekereuche abụo. Ha bụ:

- Nhazi ntọala oge
- Nhazi ntọala ebe

i. Nhazi ntọala oge: nke a bụ usoro nhazi a ji ekwu oge ihe a na-edē maka ya mere. Ịma atụ, ọ bụ ihe mere n'oge gboo ka ọ bụ ihe na-eme oge ugbu a? Ọ bụ ihe mere tupu ndị ọcha abià ka ọ bụ ka ha bijcharala?

Chetekwa na odee agaghị agwa ndị ọgụ kpom kwem n'akukọ ya mgbe ihe ọ na-edē maka ya mere, ọ bụ okwu odee jiri dee edemeđe ya ga-egosi ntọala oge. Ọ bürü na odee were aha agwa ndị dị ka Chisom ma ọ bụ Chimaobim na aha ndị ọzọ yitere ndị a, ntọala oge ga-abụ oge ọgbara ọhụrụ ma ọ bụ mgbe ndị ọcha bijcharala. N'aka nke ọzọ, ọ bürü na o were aha ochie dị ka Nwaafọ, Urenna na aha ndị yetere ha, a mata na akukọ ahụ mere mgbe ochie.

iii. Nhazi ntọala ebe

Nke a bụ usoro nhazi edemeđe ekereuche nke anyị na-esite n'ihe e dere mara ebe akukọ e dere maka ya mere. Cheta na odee si n'echiche ya ede mana ihe na-akpalitekarị echiche ya bụ ihe ọ hụrụ n'anya, ihe ọ nṣuru na ntị ma ọ bụ ihe ọ gabigara. N'ihi nke a, onyinyo o webatara n'edemeđe ya na-egosi n'otu uzọ ma ọ bụ ọzọ ebe akukọ ekereuche mere dị ka ma o mere n'ala Igbo, na mgbago ugwu ma ọ bụ na ndịda anyanwu Naijiria.

Uđi ntôala a na-apûtakarî ihe site na m kpô aha dî iche dî ka n'aha obodo, aha mmadû, omenala na aha ihe үfodû.

3. Kowaa ihe bu aka nka ode

Aka nka ode bu үzö odee si ahorø ihe ndî o jiri kowaputa ebumnuche ya. Nke nwere ike ibile өnatara chi ma օ bu mmüta odee gbasoro depûta echiche ekereuché ya n'udî օ bu la. N'ebe a, o kwesiri ka a mata na aka nka na ebumnobi edemeđe na-agakò n'udî na օ bu ebumnobi edemeđe na-ekwu үdî aka nka a ga-ewebata na ya. Օ buru na ihe ndî a horø gara n'usoro ma dakòq, ha ga-adaba n'olu odee; n'ihi nke a, nkowa aka nka edemeđe օ bu la, gunyere ikowa үzö na agbammbô odee n'imezu ebumnuche ya.

N'agumagu ekereuché dî ka abu, ejije na iduuazî, aka nka na-apûtakarîcha ihe na ndjina. Ndjina gunyere ndokò, օdidi, akomakò, agwa na asusû.

4. Deputa iwu nsupe asusû Igbo Odee kwesirî igbaso wee dee edemeđe ya.

Iwu nsupe asusû Igbo Odee kwesirî igbaso wee dee edemeđe ya gunyere:

- i. Otu үdaume ma օ bu otu myiri үdaume nwere ike inorø naani ya buru mkpuru okwu belu sôsô үdaume 'u' na 'ü' na myiri үdaume 'n'.
- ii. Ebe օ bu la mgbochiume dî n'okwu Igbo, үdaume ga-esoriri ya na-enye ya үda.
- iii. Үdaume nwere ike iso үdaume օzö mana үdaume anaghî eso myiri үdaume.
- iv. Myiri үdaume nwere ike iso үdaume ma օ naghi eso myiri үdaume օzö. Օ naghikwa eso mgbochiume.
- v. Mgbochiume nwere ike iso myiri үdaume ma mgbochiume ndî na-eso myiri үdaume 'm' enweghi ike iso myiri үdaume 'n'. Mgbochiume anaghî eso mgbochiume mana o nwere ike iso үdaume.
- vi. Mkpuru үda asusû Igbo niile nwere ike ibido mkpuru okwu mana ndî nwere ike ijedebe mkpuru okwu bu үdaume niile na myiri үdaume 'm'. Mgbochiume niile na myiri үdaume 'n' anaghî ejedewe mkpuru okwu Igbo.

YUNIT 2 ODE EDEMEDE EKEREUCHE

Ndịna

- 2.0 Mkpolite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Onye bụ onye ode edemeđe ekereuche
- 2.4 Onye na-abughị ode edemeđe ekereuche
- 2.5 Akanka ode edemeđe ekereuche
- 2.6 Nchikota
- 2.7 Nrụtụaka/Ngumi
- 2.8 Aziza nnwale onwe

2.1 Mkpolite

Nkuzi a na-akpolite onye bụ ode edemeđe ekereuche, onye na-abughị ode edemeđe ekereuche na aka nka ha. Ozọ kwa, a kuziri aka nka odee, atumatu okwu ụfodụ, iwu nsupe na ihe ndị ozọ odee na-agbado ụkwụ na-eđe edemeđe.

2.2 Mbunuche

A türü anya na onye ọ bụla sonyere na nkuzi a malite n'isi wee ruo na njedebe ga-amata

- i. onye bụ ode edemeđe ekereuche
- ii. onye na-abughị ode edemeđe ekereuche
- iii. na aka nka e ji ede edemeđe ekereuche.

2.3 Ndịna kpom kwem

Ode edemeđe ekereuche

Ka e lebachara anya n'ihe bụ edemeđe ekereuche na ihe na-abughị edemeđe ekereuche, ajụju bùzị, kedụ ka edemeđe ekereuche si aputa ihe? Ọ bụ onye ọ bụla na-edē edemeđe ekereuche? Ọ bùru na ọ bughị onye ọ bụla na-edē edemeđe ekereuche, kedụ ndị na-edē ya?

Na nkowa, ode edemeđe ekereuche bụ onye ọka edemeđe na ọka echiche; ọ na-echemi echiche cheputa ihe ndị ahụ na-adibughị na mbụ. Odee ahụ bùkwa ọkaa ka asusụ na atumatu okwu o ji ede edemeđe ekereuche ya ọfuma. Anya na-eru ya ala n'ichikota akukọ ọ nṣirula ma ọ bụ hụ n'anya,

ndị ọ ga-eji mere isi okwu edemeđe ekereuche ya. Ọ bụ onye nwere nka mgbatị akụkọ. Ọ mara iwu nsüpe asusụ edemeđe ya ma nwee aka nka nke onwe. Ya bụ na odee bụ onye ma nke ekwe na-akụ na nka agumagụ na edemeđe ekereuche.

Nnwale onwe mbu

kedu onye/ndị na-edē edemeđe ekereuche?

2.4 Onye abughị ode edemeđe ekereuche

Onye na-abughị ode edemeđe ekereuche bụ onye ahụ, nke edemeđe ya na-esiteghi n'echiche ọnatara chi, nke ederede ya na-esiteghi na nchepụta echiche, nke a na-ahazighi edemeđe ya n'udị na-akpalite mmuo ọgụ. Onye a nwere ike nwee ma ọ bụ ghara inwe aka nka edemeđe ekereuche, atumatu okwu, anya na ntị dị nkọ, anya ruru ala, nka n'iwu nsüpe asusụ Igbo, nhazi edemeđe ekereuche n'udidị ya na enwemenwe ihe ndị ozø edemeđe ekereuche nabatara.

Isi sekpu ntị na nka onye ode edemeđe ekereuche bụ: echiche ọnatara chi na nka ichemi echiche echemi, tinyekwara nka nhazi. Onye ọ bụla na-enweghi nka na ọnatara chi ndị a e depütara n'elu, n'agbanyeghi na o nwere ike ịdị na-edē edemeđe ma ọ bụ na-edegharị edemeđe ekereuche ndị ozø dere, abughị ode edemeđe ekereuche.

Nnwale onwe abuq

Kedu ihe e ji ama onye abughị ode edemeđe ekereuche?

2.5 Aka nka ode edemeđe ekereuche

Aka nka bụ ụdidi ma ọ bụ usoro odee ji ede edemeđe ekereuche ya. Odee na-eji aka nka ya na-achikọta isi okwu n'edemeđe ekereuche ya. Ọ na-edebekwa ntọala ebe ihe ọ na-akọ maka ya nñorø mee. Odee na-ele anya n'olu asusụ o ji ede edemeđe ekereuche ya ma bijazie tinyere ya aka nka ya n'edemeđe ya. Aka nka ahụ bụ aka nka izugbe, aka nka ode edemeđe ekereuche na ngalaba agumagụ dị iche iche. Odee ahụ na-ahazi ma na-achokwa edemeđe ya mma site na ndịna aka nka ndị a: ọdidi, ndoko akomakọ, agwa, na asusụ (nke a metutara iduuazi); a bịa n'abụ, e nwere ndịna aka nka ndị a: ọdidi ndoko na asusụ; a bịa n'eji, e nwere ndịna aka nka ndị a: ọdidi, nsireme ejije, ndoko, agwa na asusụ.

Na nke nke, na ngalaba abụ, ọ bụ ndoko abụ ga-ewepụta echiche na mkipatụta kwesirinu. Ọ na-esite n'agwa na asusụ mee ka edemeđe ekereuche ahụ diwanye ka ihe mere eme ma metukwa mmadu na mmuo.

N'iduuazi, aka nka odee na-aputa ihe na ndokọ akomakọ. Na nke a, odee na-edokọ akomakọ, ya bụ, nhazi akukọ ya. Nke a na-eme ka iduuazi nwee usoro site na mbido wee ruo na ngwusi; emereme niile dì na ya ga na-eso onwe ha. N'agwa, odee iduuazi ga-eji ekereuche ya cheputa agwa ndị ga-eso n'emereme. Nke a gosiri na àgwà na emereme na-agakorita. Ozọ bụ asusụ, nke a metutara etu odee si ewere usoro ụtqasusu na nsireme na usoro nsireme gosiputa uche ya gbasara ndịna, ndokọ akomakọ na agwa ka ha wee gosi aka nka n'iduuazi ahụ.

A bịa n'ejije, na nke nke, aka nka odee na-aputa ihe n'udịri nsireme (nkwago) ejije nke ekereuche ya nabatara. Dị ka o si metuṭa ndokọ, odee ejije na-ewere nka ekereuche ya dokọ emereme niile dì n'ejije n'uzo dì mma site na mmalite ruo na njedebe. Ejije ọ bụla na-eweputa umezi, egwu, mwute na anụri sitere n'etu odee siri were ekereuche ya weputa agwa ya n'emereme ejije ahụ. Maka nke a, odee ga-enwe nka n'ihoputa àgwà ya. Na mmechi, asusụ bụ uzо e si ama uche onye; maka nke a, odee edeme edeme ekereuche ejije ga-ewere aka nka asusụ ya tanye n'onu agwa niile so n'emume ejije ahụ.

Na nchikota, ọ bụ aka nka ndị a, a rütürü aka na nke nke, ka odee edeme edeme ekereuche ji ede ma na-achọ edeme edeme ya mma.

Nnwale onwe atọ

Kedụ ndịiche dì n'etiti aka nka odee n'edeme edeme ekereuche dì ka o si metuṭa abụ, iduuazi na ejije?

2.6 Nchikota

Edeme edeme ekereuche ọ bụla kwesiri ịbụ nke odee edeme edeme ekereuche dere. Ọ bụ maka ịbụ ezi odee edeme edeme ekereuche ka isi okwu a gbadoro ụkwụ. Na nchikota, odee edeme edeme ekereuche bụ onye ahụ nwere anya iru ala, ntị ịdị nkọ, echiche ekereuche, aka nka edeme edeme na usoro nhazi edeme edeme pürü iche, ma bürükwa onye na-eji anya ime obi arọ edeme edeme ma deputa ya n'udị abụ, ejije ma ọ bụ iduuazi. Onye ọ bụla na-enweghi ihe ndị a bụ onye na-abughị onye odee edeme edeme ekereuche. Aka nka odee edeme edeme ahụ ga-adịwagara onwe ya iche n'aka nka ndị odee edeme edeme ndị ozọ.

2.7 Nrutuaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwo nkuzi (mkpanaka).

Onyekaonwu G. O. (2004). Akwukwo nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka)

Otu Iwelite Asus na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

1.8 Aziza Nnwale Onwe

1. kedụ onye/ndị na-edede edemeđe ekereuche?

Ode edemeđe ekereuche bụ onye ọka edemeđe na ọka echiche, na-echemi echiche chepụta ihe ndị ahụ na-adịbughị na mbụ. Odee ahụ bükwa ọkaa ka asusụ na atumatu okwu o ji ede edemeđe ekereuche ya ọfuma. Anya na-eru ya ala n'ichikota akukọ ọ nurula ma ọ bụ hụ n'anya, ndị ọ ga-eji mere isi okwu edemeđe ekereuche ya. Ọ bụ onye nwere nka mgbati akukọ. Ọ mara iwu nsupe asusụ edemeđe ya ma nwee aka nka nke onwe. Ya bụ na odee bụ onye ma nke ekwe na-akụ na nka agumagụ na edemeđe ekereuche.

2. Kedụ ihe e ji ama onye abughị ode edemeđe ekereuche?

Onye na-abughị ode edemeđe ekereuche bụ onye ahụ, nke edemeđe ya na-esitegħi n'echiche ɔnatara chi, nke ederede ya na-esitegħi na ncħepħuta echiche, nke a na-ahazighi edemeđe ya n'udị na-apalite mmuq ögħu. Onye a nwere ike nwee ma ọ bụ ghara inwe aka nka edemeđe ekereuche, atumatu okwu, anya na ntị dị nkọ, anya ruru ala, nka n'iwu nsupe asusụ Igbo, nhazi edemeđe ekereuche n'udidị ya na enwemenwe ihe ndị ozø edemeđe ekereuche nabatara. Onye ọ bula na-enwegħi nka na ɔnatara chi ndị a e deputara n'elu, n'agbanyegħi na o nwere ike idj na-edede edemeđe ma ọ bụ na-edegħarị edemeđe ekereuche ndị ozø dere, abughị ode edemeđe ekereuche.

3. Kedụ ndijiche dì n'etiti aka nka odee n'edemeđe ekereuche dì ka o si metuṭa abu, iduuazi na ejije?

Ndijiche dì n'etiti aka nka odee n'edemeđe ekereuche dì ka o si metuṭa abu, iduuazi na ejije bụ ndi a:

- i. Na ngalaba abu, ọ bụ ndokọ abu ga-ewepuṭa echiche na mkpatuṭa kwesirinu. Ọ na-esite n'agwa na asusụ mee ka edemeđe ekereuche ahụ dīwanye ka ihe mere eme ma metuḳwa mmađu na mmuq.
- ii. N'iduuazi, aka nka odee na-apuṭa ihe na ndokọ akomako. Na nke a, odee na-edokọ akomako, ya bụ, nhazi akukọ ya. Nke a na-eme ka iduuazi nwee usoro site na mbido wee ruo na ngwusi; emereme niile dì na ya ga na-eso onwe ha. N'agwa, odee iduuazi ga-eji ekereuche ya chepūta agwa ndị ga-eso n'emereme. Nke a gosiri na àgwà na emereme na-agakorita. Ozø bụ asusụ, nke a metuṭara etu odee si ewere usoro utoasusụ na nsireme na usoro nsireme gosi pūta uche ya gbasara ndiņa, ndokọ akomako na agwa ka ha wee gosi aka nka n'iduuazi ahụ.

- iii. A bịa n’ejije, aka nka odee na-apụta ihe n’ụdịrị nsireme (nkwago) ejije nke ekereuche ya nabatara. Dị ka o si metụta ndokọ, ode ejije na-ewere nka ekereuche ya dokọ emereme niile dị n’ejije n’uzo dị mma site na mmalite ruo na njedebe. Ejije ọ bụla na-ewepụta umezi, egwu, mwute na ańụrị sitere n’etu odee siri were ekereuche ya wepụta agwa ya n’emereme ejije ahụ. Maka nke a, odee ga-enwe nka n’ihopụta àgwà ya.

YUNIT 3 NJIRIMARA EDEMEDE EKEREUCHE

Ndịna

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Njirimara edemeđe ekereuche na edemeđe nkịtị
 - 3.3.1 Njirimara edemeđe ekereuche: Akụkọ
 - 3.3.2 Njirimara edemeđe ekereuche: Ejije
 - 3.3.3 Njirimara edemeđe ekereuche: Abụ
 - 3.3.4 Njirimara edemeđe ekereuche n'izugbe
- 3.4 Uru edemeđe ekereuche bara
- 3.5 Ebumnobi onye ọka edemeđe ekereuche
- 3.6 Nchikota
- 3.7 Nrụtụaka/Ngumi
- 3.8 Aziza Nnwale Onwe

3.1 Mkpolite

Agba nkuzi a ga-eleba anya na njirimara edemeđe ekereuche na ederede nkịtị. O ga-elebakwa anya n'ihe mere ndị mmadụ ji agbaso edemeđe ekereuche ya na echiche ndị odee gbasara ndị ọguụ edemeđe ekereuche.

3.2 Mbunuche

A türü anya na nwata akwukwọ sonyere nkuzi a bido n'isi ruo na njedebe ga-enwe ike:

- i. deputa njirimara edemeđe
- ii. kowaa uru edemeđe ekereuche bara
- iii. mata ebumnobi odee n'ebe ndị ọguụ no.

3.3 Ndịna kpom kwem

Njirimara edemeđe ekereuche na edemeđe nkịtị

Nke mbụ bụ na edemeđe ekereuche ọ bụla ga-adịrịri n'ụdị akụkọ, ejije ma ọ bụ abụ. A ga-akowasi njirimara edemeđe ekereuche na ngalaba agumagụ ato ndị a:

3.3.1 Njirimara edemeđe ekereuche: Akụkọ

- i. A na-edejuputa akụkọ n'akwukwọ.

- ii. A na-edede ya n'isi n'isi.
- iii. A na-edeputa isi nke o bula na nkebi edeme
- iv. Oge ụfodu, a na-enwe okwu mmalite na mmechi
- v. Odee na-agbaso iwu ụtqasus
- vi. A na-edede ya n'ogbanigha n'ihi na o bu akuk

3.3.2 Njirimara edeme ede ekereuche: Ejije

- i. A na-edede ejije n'emume na emume, ya na n'ihe nkiri na ihe nkiri.
- ii. A na-edeputa aha agwa o bula ma site n'onu ha kwupute ihe ha na-eme.
- iii. Ọtutu mgbe, o na-enwe okwu mbido na okwu mmechi.
- iv. A na-eziputa ihe emume ejije na nkwago.

3.3.3 Njirimara edeme ede ekereuche: Abu

- i. Odee na-eziputa ya na nkebi abu na nkebi abu.
- ii. O naghi enwekarị okwu mmalite ma o bu mmechi.
- iii. Ụfodu oge, odee na-edede ya ka o nwee ndanusoro ma o bu ndakorita.
- iv. A na-enwekarị ụda ndakorita site na kwunkwukwa.
- v. A na-eji mkpuru abichij ukwu amalite ahiri ya o bula

3.3.4 Njirimara edeme ede ekereuche n'izugbe

Ka a rütuchara aka na njirimara edeme ede ekereuche dī ka o si metuta agumagu ato e nwere, o dikwa mkpa na a ga-arutu aka na njirimara edeme ede ekereuche n'izugbe.

N'izugbe, njirimara edeme ede ekereuche gunyere: asus, ekereuche, mmereme ma o bu oge e weputara agumagu, ụdidi, mgbacha na mgbat. A ga-akowa njirimara ndi a na nke nke:

- a. Asus: Asus dī n'abu agaghị abu asus nkiti ma o bu asus na-ewu ewu dī ka asus mkparita ụka. Kama, o ga-abu asus nka, dī elu, na-ebu onye o bula na-agu ya isi ma mee ka echiche na umezi ya koro n'elu.
- b. Edeme ede ekereuche: Edeme ede ekereuche agaghị abu akok ndu ma o bu akuk ala kpom kwem. Kama o ga-agbado ükwu n'ekereuche, ya bu, nccheputa, ghara iji ihe mere eme mere ntala akuk, kama megharja ya ka o dabaa ka ɔru ekereuche
- c. Oge e weputara agumagu: Edeme ede ekereuche ga-adaba na nsirih ga-aburiri nwa tote o tokwute. O gaghi abu ihe so oge eje. Nke a putara na o ga-enwe isi okwu ya ga na-abara ndi mmadu uru mgbe dum, nke ga-eme ka ndi mmadu nwee mmasi na ya ɔkpụ toqro ɔkpụ.

- d. Nkenüdị: Edemeđe ekereuche ọ bụla ga-adabarịri n'otu n'ime nkenüdị ato ndị a: O bụrụ agumagụ ọdinala ma ọ bụ agumagụ onu, ọ ga-adiriri n'udi akụkọ ifo, abụ ọdinala, na ejije ọdinala. O bụrụ agumagụ ugbu a, ọ ga-adiriri n'udi iduuazi, abụ ugbu a na ejije ugbu a. Edemeđe ọ bụla na-adabaghị na nkenüdị ndị a abughị agumagụ.
- e. Mgbacha na mgbati: Mgbacha bụ mgbe ode edemeđe ekereuche hapụrụ akụkọ isi okwu ọ na-akọ kọq akụkọ yitürü akụkọ isi okwu ahụ. Nke a nwere ike ịbụ n'uzo mkpa ochi, nkuzi ma ọ bụ ikwa ariri; nke a bụ iji kwado isi okwu a na-akọ maka ya. N'aka nke ozø, mgbati bụ uzø e si ejị akụkọ ma ọ bụ njakiri eme ka akụkọ towanyekwuo ogologo. Ọ bụ ụmụ akụkọ mgbacha ka e ji agbatị akụkọ edemeđe ekereuche ka o ju eju, too ogologo ma tọq ụtọ.

Nnwale onwe mbụ

Nye nkowa ise ise banyere njirimara edemeđe ekereuche na ụdị abụ, ejije, na akụkọ

3.4 Uru edemeđe ekereuche

- i. Edemeđe ekereuche na-eme ka e kete oke n'echiche amamihe odee.
- ii. Edemeđe ekereuche na-enye ndị ode edemeđe ekereuche ọru edemeđe agumagụ dị iche iche.
- iii. Edemeđe na-akuziri ndị ọgu iwu ide asus Igbo, ma mezie ka ha mta nka n'aka nka odee.
- iv. Edemeđe na-enyere aka n'ichemi echiche echemi, t̄madị mgbe a na-agụ ihe a ga-aza aza. Mgbe ahụ, a ga-echemi echiche tupu e nye ezigbo usa.
- v. Edemeđe ntụ amamihe t̄madị n'oge ule.
- vi. E ji edemeđe edekọ ihe a na-achoghi ka e chefuo.
- vii. E ji edemeđe ekereuche asorita mpi n'ulọ akwukwọ dị iche iche.
- viii. Edemeđe ekereuche na-akuzi ihe gbasara ụwa, ihe egwu, ize ndị na etu a pürü isi gbalarị nsogbu.
- ix. Edemeđe ekereuche na-enye aka ka ọgu na-agụ akwukwọ, nke ọ na-ahughi ma ọ bụ mara onye dere ya.
- x. Edemeđe ekereuche na-eme ka a hụ ihe omimi dị n'agumagụ.
- xi. Edemeđe ekereuche na-enye aka ikwupute ma deputa ihe dị anyị n'uche na ọnọdụ a nọ na ya.
- xii. Edemeđe ekereuche na-enye aka n'imata agumagụ ndị ozø.
- xiii. Edemeđe ekereuche na-eme ka a hụ ọru aka Chineke ma mekwa ka a jaa ya mma.
- xiv. Edemeđe bụ otu n'ihe omume dị mkpa n'asus Igbo.

Nnwale onwe abụọ

Deputa uru ise edemeđe ekereuche bara

3.5 Mbunuche ọka edemeđe ekereuche

Awọ anaghị agba ọsọ ehihe na nkịtị. Ọ bụ maka nke a ka odee ma ọ bụ ọka edemeđe ji nwее ihe ndị ọ chere n'echiche ya n'ụdị ihe ọ tịrụ anya n'edemeđe ekereuche ya. Ihe ndị ahụ ọ tịrụ anya n'edemeđe ya ka a kporo ebunnobi ode edemeđe ekereuche.

Ebumnobi ndị a gụnyere:

- i. Ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi ime ka ndị ọzọ kete oke n'echiche ya.
- ii. Ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi isite n'ụzọ dị otu a mee ka a na-anụ aha ya.
- iii. Ọtụtụ ndị ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi ka ha dee edemeđe ekereuche nwete ego.
- iv. Ọtụtụ ndị odee na-ebu ọgụụ n'obi. Nke a ga-eme ka e nwее afọ ojuju ma ha na-eche echiche ndị ga-agụ akwụkwọ ha. N'ihi nke a, ha na-ewere asusụ dị ezigbo mma dee ya.
- v. Ọtụtụ ndị ode edemeđe ekereuche na-edē n'ịma aka. Ha na-edē ka ha dekarịa ndị ọzọ.
- vi. Ọtụtụ ndị odee na-edē n'ihi na ndị ọzọ na-edē.
- vii. Ụfodụ ode edemeđe ekereuche bụ naanị ka ha zipụta echiche ha n'edemeđe ka ha ji ede edemeđe.

Nnwale onwe atọ

Deputa ihe ise i chere bụ ebunnobi ode edemeđe ekereuche

3.6 Nchikota

Na nchikota, edemeđe ekereuche dị iche na ederede nkịtị. Njirimara edemeđe ekereuche bụ na ọ ga-adịrịrị n'ụdị abụ, ejije ma ọ bụ n'iduuazi.

3.7 Nrụtụaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwụkwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekaonwu G. O. (2004). Akwukwø nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) *Okaasusụ Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

3.8 Aziza Nnwale Onwe

1. Nye nkowa ise ise banyere njirimara edemeđe ekereuche na
2. ụdị abụ, ejije, na akụkọ.

Njirimara edemeđe ekereuche: Abụ

- i. Odee na-ezipụta ya na nkebi abụ na nkebi abụ.
- ii. O naghi enwekarị okwu mmalite ma ọ bụ mmechi.
- iii. Ụfodụ oge, odee na-edē ya ka o nwee ndanusoro ma ọ bụ ndakorịta.
- iv. A na-enwekarị ụda ndakorịta site na kwunkwukwa.
- v. A na-eji mkpuru abichijị ukwu amalite ahịri ya ọ bụla

Njirimara edemeđe ekereuche: Ejije

- i. A na-edē ejije n'emume na emume, ya na n'ihe nkiri na ihe nkiri.
- ii. A na-edepụta aha agwa ọ bụla ma site n'ọnụ ha kwupute ihe ha na-eme.
- iii. Ọtụtụ mgbe, ọ na-enwe okwu mbido na okwu mmechi.
- iv. A na-ezipụta ihe emume ejije na nkwago.

Njirimara edemeđe ekereuche: Akụkọ

- i. A na-edejupụta akụkọ n'akwukwo.
- ii. A na-edē ya n'isi n'isi.
- iii. A na-edepụta isi nke ọ bụla na nkebi edemeđe
- iv. Oge ụfodụ, a na-enwe okwu mmalite na mmechi
- v. Odee na-agbaso iwu ụtqasusụ
- vi. A na-edē ya n'ogbanigha n'ihi na ọ bụ akụkọ.

1. Deputa uru ise edemeđe ekereuche bara.

- i. Edemeđe ekereuche na-eme ka e kete oke n'echiche amamihe odee.
- ii. Edemeđe ekereuche na-enye ndị ode edemeđe ekereuche ọru edemeđe agumagu dị iche iche.
- iii. Edemeđe na-akuziri ndị ọgụ iwu ide asusụ Igbo, ma mezie ka ha mọta nka n'aka nka odee.
- iv. Edemeđe na-enyere aka n'ichemi echiche echemi, tümadi mgbe a na-agụ ihe a ga-aza aza. Mgbe ahụ, a ga-echemi echiche tupu e nye ezigbo ụsa.
- v. Edemeđe ntụ amamihe tümadi n'oge ule.

2. Deputa ihe ise i chere bụ ebumnobi ode edemeđe ekereuche.

- i. Ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi ime ka ndị ọzọ kete oke n'echiche ya.

- ii. Ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi isite n'uzo dì otu a mee ka a na-anụ aha ya.
- iii. Ọtụtụ ndị ode edemeđe ekereuche na-ebu n'obi ka ha dee edemeđe ekereuche nwete ego.
- iv. Ọtụtụ ndị odee na-ebu ọgu n'obi. Nke a ga-eme ka e nwee afọ ojuju ma ha na-eche echiche ndị ga-agụ akwụkwọ ha. N'ihi nke a, ha na-ewere asusụ dì ezigbo mma dee ya.
- v. Ọtụtụ ndị ode edemeđe ekereuche na-edē n'ima aka. Ha na-edē ka ha dekarịa ndị ọzọ.
- vi. Ọtụtụ ndị odee na-edē n'ihi na ndị ọzọ na-edē.
- vii. Ụfodụ ode edemeđe ekereuche bụ naanị ka ha zipụta echiche ha n'edemeđe ka ha ji ede edemeđe.

YUNIT 4 UDI EDEMEDE EKEREUCHE

Ndina

- 4.1 Mkpolite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Udi edemeđe ekereuche
 - 4.3.1 Njirimara akukò a roghariri aroghari
- 4.4 Iwu na-achikwa edemeđe ekereuche
- 4.5 Onye edemeđe ekereuche na ndi oguu
 - 4.5.1 Orù ndi Odee
 - 4.5.2 Orù ndi oguu
- 4.6 Nchikota
- 4.7 Nrutuaka/Ngumi
- 4.8 Aziza nnwale onwe

4.1 Mkpolite

Agba nkuzi a na-akpolite udidi edemeđe ekereuche, iwu na-achikwa edemeđe ekereuche, ode edemeđe ekereuche na ndi oguu.

4.2 Mbunuche

A türü anya na onye o bula sonyere nkuzi a ruo n'isi ga-enwe ike:

- i. deputa ma kowaa udidi edemeđe ekereuche.
- ii. deputa iwu na-achikwa edemeđe ekereuche.
- iii. kowaa mmekorita di n'etiti ndi odee na oguu.

4.3 Ndina kpom kwem

Udi edemeđe ekereuche

Ihe e cheputara n'echiche ma hazie ya nke oma di ka orù nka nwere ike ikwuru ka edemeđe ekereuche. O nwekwara ike ibu ihe ndi ahu odee huru n'anya ma o bu nu na ntì. O bu n'ihi nke a ka e jiri nwee udidi edemeđe ekereuche abuò pütara ihe. Ha bu

- 1. Edemeđe ekereuche a rorò aro
- 2. Edemeđe ekereuche a roghariri aroghari

Edemeđe ekereuche a rorò aro bu akukò ahu ode edemeđe ekereuche cheputara, deputa n'agbadoghi ukwu n'akukò dibu adi ma o bu ihe

meburu eme. Mgbe ụfodụ, echiche ahụ e cheputara echeputa nwere ike iyi akukọ meburula eme mana enyochaa ha, ya na akukọ ahụ anaghị abụ otu. Njirimara edemedede ekereuche bụ na ọ na-adị ọhụrụ. Ọmụma atụ edemedede ekereuche a rorɔ arọ gunyere:

- *Isi akwụ Dara n'Ala* nke T.U. Ubesie
- *Uru Nwa* nke J.C. Maduekwe,
- *Ofunna* nke C. Ofomata dgz.

Ndị bụ akukọ ode ji echiche ha wee rọ. N'ide ụdị edemedede ekereuche a, odee na-enwekarị mkpalite site n'ihe ọ hụrụ, ihe ọ nụrụ na ihe ọ gabigarala n'uzo na n'ebe dị iche iche na ndụ ya. Ihe ndị a na-enye aka ịkpụ onyinyo nke a na-edepụta dị ka ọrụ nka.

N'aka nke ọzo, edemedede ekereuche nke a roghariri arøghari bụ akukọ ndị ahụ nke odee gbadoro ụkwụ n'akukọ dịbu adị ma ọ bụ n'ihe meburu eme dee edemedede ekereuche ya. N'ihi nke a, akukọ ndị a adịchaghị ọhụrụ. Akukọ banyere ekereuche nke a bụ ihe ụfodụ ndị odee na-eme n'akukọ dịbu adị. Ọmụma atụ edemedede ekereuche a roghariri arøghari. Ọmụma atụ

- *Mmadụ ka a na-aria* nke C.O. Okeke
- *Nwata rie awo* nke G. Onyekaonwu

4.3.1 Njirimara akukọ a roghariri arøghari

- i. Odee na-agbanwe aha mmadụ dị n'akukọ ahụ ya na ebe ihe mere.
- ii. Ọ na-agbanwe usoro e si kọ akukọ ahụ na mbụ.
- iii. Ọ na-agbanwe ihe ụfodụ mere n'akwukwọ ahụ.

Nnwale onwe mbụ

- i. Ụdịdị edemedede ekereuche olee ka e nwere, deputa ha ma nye ọmụmaatụ nke ọ bụla.
- ii. Deputa njirimara ato akukọ edemedede ekereuche nke a roghariri arøghari.

4.4 Iwu na-achikwa edemedede ekereuche

Ihe ọ bụla na-enweghi iwu ma ọ bụ usoro ọ na-agbaso na-agba rigo rigo. N'ihi nke a, e nwere iwu ma ọ bụ usoro na-achikwa edemedede ekereuche. Iwu ndị a na-achikwa edemedede ekereuche gunyere:

- a. Iwu usoro nhazi edemedede ekereuche.
- b. Iwu ọdịdị ngalaba agumagu ahụ dabara na ya.
- c. Iwu ụtọ asusụ

A kowara ndị a na nke nke n'okpuru ebe a.

- a. **Iwu ọdịdị ngalaba agumagu ahụ dabara na ya:** Nke mbụ bụ nkowa ihe bụ ọdịdị; ọdịdị bụ isi ihe dị n'edemedede ekereuche, nke odee ji zipụta echiche ya. Ọdịdị agumagu dị iche iche site n'otu ngalaba ruo na ngalaba agumagu ọzo. A bịa na agumagu iduuazi,

qdidi ya gunyere: ndoko, akomako, agwa, na asus. A bia n'ejije, qdidi ya gunyere nsireme, ndoko, agwa na asus. A bia n'abu, qdidi ya gunyere ndina. O bu ihe ndi a mebere iwu di iche iche na-achikwa ngalaba agumagu. Omuma atu: Abu anaghị agbasokari utoasus, nke a maka ndanusoro o na-achokari; ozø bu na o na-akpi okwu akpi.

- b. **Iwu usoro nhazi edemeđe ekereuche:** Aristotle n'akwukwo ya o kpore Poetics kowara na edemeđe agumagu o bula ga-enwe usoro mmalite, etiti na njedebe. Iwu nke a dikariri mkpa n'ejije na iduuazi; usoro a bu gbasara nhazi ndoko. Mana nke a aputaghị na abu anaghị enwe mmalite, etiti na njedebe. N'otu aka ahụ, nhazi, asus, oge, ebe, agwa wdg, pütakwara ihe na ndina isi okwu a.
- c. **Iwu nsupe:** Nke a bu iwu na-egosi ezi onodụ na ezi nsorita mkpuru ụda n'qdidi mkpuru okwu di n'asus. Ezi nsupe na-eme ka mkpuru okwu nwee ezi mkpokọ na nghota di ka ntø asus ahụ si chọ. Iwu ndi ahụ gunyere:
 - i. Iwu nsupe maka ebe di iche iche
 - ii. Odide 'na' n'asus Igbo
 - iii. Odide 'ga' n'asus Igbo
 - iv. Odide 'ka' n'asus Igbo
 - v. Odide 'kwa' n'asus Igbo
 - vi. Okwu ndi a na-edekota onu
 - vii. Okwu ndi a na-edesa edesa
 - viii. Iji Igbo izugbe na-edo asus Igbo.

Nnwale onwe abuoj

Kowaa ihe ighotara bu iwe nsupe ma deputa iwu ise na achikwaba iwu nsupe.

4.5 Odee na ögüü edemeđe ekereuche

Ode edemeđe ekereuche nwere ndi o bu n'uche na-edo akukọ ya. Nke a mere odeee ji agba mbø n'uzo o bula iji mejuputa ebumnuche ya gbasara ndi ögüü n'ihe o na-edo. Nke a ka o na-eme site n'ihota asus dabara adaba o ga-eji dee ya. Ozø, o na-emekwa nke a site n'iwebata aka nka di iche iji ime ka edemeđe ahụ kaa aka ma chawapụ. Ndị o na-edere edemeđe ekereuche na-eme ka akukọ o na-edo mma ma too ogologo.

4.5.1 Orụ ndi Odee

- i. Ode edemeđe ekereuche na-eji maka ndi ögüü lerukwa anya n'udiri agwa o na-etinye n'edemeđe ya.
- ii. Onye ode edemeđe ekereuche na-eji maka ndi ögüü lebakwa anya na ntø ebe na nke oge.
- iii. Ndị ode edemeđe ekereuche na-agba mbø ihu na edemeđe ha bu ejechaa ögwu ma o bu nke oha na eze ga-anabata nke oma.

- iv. Ode edemeđe ekereuche anaghị enwe mkpebi otu edemeđe ya ga-esi dị; kama, ọ bụ ndị ọgụ ga-eme mkpebi a. Maka nke a, ndị ọgụ na-agwa ndị odee ka edemeđe ha dị, ya na etu ha si deta edemeđe ekereuche ha.

4.5.2 Ọru ndị ọgụ

Maka na ọ bụ ndị ọgụ ka ndị odee na-edere, ndị ọgụ nwekwara ọru. Ọru ndị ọgụ gụnyere:

- i. ikowaputa n'uju ihe a amabughị dị n'akwukwo edemeđe ekereuche e derela.
- ii. iziputa nka mma dị n'edemeđe ekereuche odee.
- iii. ziputa ihe na-adighị mma dị n'edemeđe odee.
- iv. ikpebi ogo adımmma akwukwo ahụ dị na ya.
- v. ikpebi ndị kwesirị igu akwukwo ahụ.

Nnwale onwe ato

Gosiputa ọru anọ ejiri maara onye ode

4.6 Nchikota

Edemeđe ekereuche nwere ụdịdị abụo pütara ihe. Ụdị edemeđe ekereuche ndị a bụ edemeđe ekereuche a rorø arọ na edemeđe ekereuche a rogharịri arogharị. Ụdị ndị ozø putara ihè gbadoro ükwu n'abụo ndị a.

N'edemeđe ekereuche a rorø arọ, odee na-esite n'echiche ya cheputa ihe dum bụ ihe na-emebeghi ma ọ bụ ihe na-adibeghi; ọ na-ewere ha deputa edemeđe ekereuche ya. N'aka nke ozø, edemeđe ekereuche a rogharịri arogharị na-agbanwe aha mmadụ dìburi adị, aha usoro nhazi dìburi adị na ihe ụfodụ dị n'edemeđe ekereuche e derela ede.

N'edemeđe ya, odee na-agbaso iwu edemeđe ekereuche, iwu ndị ahụ gụnyere: iwu ụdịdị ngalaba edemeđe ekereuche dabanyere na ya; iwu usoro nhazi edemeđe; na iwu ntø asusụ.

Yunit a kowakwara ode edemeđe ekereuche na ndị ọgụ ma mekwa ka a mara na ọ bụ ndị ọgụ ka ọ díjiri ime mkpebi gbasara ogo adımmma na njo edemeđe ekereuche o bụla e dere.

4.7 Nrụtụaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekaonwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusu na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagụ Igbo*. Lagos: Orient Publishers

Aziza Nnwale onwe

1. Ụdịdị edemede ekereuche olee ka e nwere, deputa ha ma nye ọmụmaatụ abụo na nke ọbụla.

E nwere udịdị edemede ekereuche abụo. Ha bụ:

- i. Edemede ekereuche a rorø arø.
omụmaatụ: *Isi akwụ Dara n'Ala* nke T.U. Ubesie
Uru Nwa nke J.C. Maduekwe,
- ii. Edemede ekereuche a rogharịrị arøgharị
omụmaatụ: *Mmadụ ka a na-arịa* nke C.O. Okeke
Nwata rie awo nke G. Onyekaonwu

2. Deputa njirimara ato akukọ edemede ekereuche nke a rogharịrị arøgharị.

Njirimara akukọ a rogharịrị arøgharị

- i. Odee na-agbanwe aha mmadụ dì n'akukọ ahụ ya na ebe ihe mere.
- ii. O na-agbanwe usoro e si kọ akukọ ahụ na mbụ.
- iii. O na-agbanwe ihe ụfodụ mere n'akwukwọ ahụ.

3. Kowaa uhe ighotara bụ iwe nsupe ma deputa iwu ise na achikwaba iwu nsupe.

Iwu nsupe: nke a bụ iwu na-egosi ezi ọnodụ na ezi nsorita mkpuru ụda n'odidị mkpuru okwu dì n'asusu. Ezi nsupe na-emē ka mkpuru okwu nwē ezi mkpokọ na nghota dì ka ntọ asusu ahụ sị chọ.

Iwu ndị ahụ na achikwaba iwu nsupe gụnyere:

- i. Iwu nsupe maka ebe dì iche iche
- ii. Odide 'na' n'asusu Igbo
- iii. Odide 'ga' n'asusu Igbo
- iv. Odide 'ka' n'asusu Igbo
- v. Odide 'kwa' n'asusu Igbo
- vi. Okwu ndị a na-edekota ọnụ
- vii. Okwu ndị a na-edesa edesa
- viii. Iji Igbo izugbe na-edea asusu Igbo.

4. Gosiputa ọrụ ato e jiri maara onye ode.

Ọrụ ndị Odee gụnyere:

- i. Ode edemede ekereuche na-eji maka ndị ọgụ lerukwa anya n'udịrị agwa ọ na-etinye n'edemede ya.
- ii. Onye ode edemede ekereuche na-eji maka ndị ọgụ lebakwa anya na ntọ ebe na nke oge.

- iii. Ndị ode edemeđe ekereuche na-agba mbọ ịnhụ na edemeđe ha bụ ejechaa ọgwụ ma ọ bụ nke ọha na eze ga-anabata nke ọma.
- iv. Ode edemeđe ekereuche anaghị enwe mkpebi otu edemeđe ya ga-esi di; kama, ọ bụ ndị ọguụ ga-eme mkpebi a. Maka nke a, ndị ọguụ na-agwa ndị odee ka edemeđe ha di, ya na etu ha si deta edemeđe ekereuche ha.

MODULE 4 AGHOTAAZAA

YUNIT 1 NKOWA AGHOTAAZAA

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Nkowa aghotaaazaa
- 1.4 Mbunuche ọgụ mgbe ọ na-agụ aghotaaazaa
- 1.5 Nka aghotaaazaa
- 1.6 Uru aghotaaazaa
- 1.7 Nchikota
- 1.8 Nrutuaka/ ngumi
- 1.9 Aziza Nnwale Onwe

1.1 Mkpólite

N'ebé a, a ga-akowa aghotaaazaa, uru ọ bara na nhazi ya. A türü anya na i kwesiri ịma ka e si agụ ma na-aghotà ihe e dere n'Igbo. N'ihi nke a, e lebara anya n'ihe ndị ga-enyere nwata akwukwọ aka ime nke a.

1.2 Mbunuche

A türü anya na onye ọ bụla sonyere na nkuzi a ga-enwe ike

- kowaa aghotaaazaa kpom kwem
- deputa usoro a na-agbaso agụ aghotaaazaa ma zaa ya
- deputa nka a na-anwale n'aghotaazaa.

1.3 Ndịna kpom kwem

1.3 Nkowa aghotaaazaa

Gịnị bù aghotaaazaa?

Aghotaaazaa bù ederede e depütara nke ọ ga-abụ a gutchaa, a ghota ya ma zaa ajụjụ so ya. E nwere ike ịsi na aghotaaazaa bù ederede, nke si n'echiche odee püta, e dee ya n'ụdị nke bù na ọgụ gutchaa ya, ọ zaa ajụjụ so ya. Ọ bù maka nke a ka Ngoesi (2004) jiri kowa na aghotaaazaa gbasatara iğu na ighota ederede, na izipüta nghota ahụ site n'inwe ike ịza ajụjụ sitere n'ederede ahụ.

O kwesikwara ka a rụtu aka na iji meta aghotaazaa nke ọma, o dí mkpa iguta ederede e nyere, ghota mkpuru okwu, usoro okwu, atumatu okwu na echiche digasị n'ederede ahụ. O díkwa mkpa na a ga-aghota ọru mkpuru okwu dí n'ederede ahụ na-arụ, ghatakwa otu ndokô na usoro okwu dí iche iche dí n'ederede ahụ.

Akwukwo agumagụ Igbo dí iche iche ga-enyere onye na-eme Igbo aka ịdị na-agụ ma na-aghotakwa ederede Igbo dí iche iche ọso ọso. Ogụ na-agụ aghotaazaa ọ bụla nwere ihe o bu n'obi na-agụ ya. Ihe ndị ahụ gunyere:

- Ogụ na-ebu n'obi igba mbọ igu ma ghota isi okwu edemedede tupu ọ malite zaba ajụjụ.
- Ọ na-agba mbọ hụ na ọ ghötara atumatu okwu dí iche iche ma hụba ha ama dí ka o si metụta isi okwu odee dere.

Nnwale onwe mbụ

- Nye nkowa ihe ighotara bụ aghotaazaa
- Deputa ihe ogụ aghotaazaa na-ebu n'uche.

1.4 Nka aghotaazaa

Nka aghotaazaa bụ ọnatara chi ma ọ bụ mmata mmadu nwere, nke na-enyere ya aka igu ederede na ịza ajụjụ so ya ọfuma. Ha gunyere:

- a. Nka nghota mkpuru okwu
 - b. Nka ezi nguputa
 - c. Nka ịma ọtụtụ okwu
 - d. Nka nghota ide ahiri okwu na ndagba ha
 - e. Nka ichemi echiche na mkpolite mmata mmadu nweburu
 - f. Ogige ntị na ụbụrụ na-agho nkọ.
- a. **Nka nghota mkpuru okwu** bụ ịma ụda mkpuru okwu e ji deputa aghotaazaa. Nka a díkwa na nka ọmụma mkpuru okwu. Ogụ ga-enweta nka a site n'omụmụ mkpuru okwu. Ogụ kwesiri inwe nka ọgụgụ na ọziza aghotaazaa.
 - b. **Nka ezi nguputa** bụ ịma ihe okwu bụ na etu e si akpoputa ya, ya na ezi guputa ụmụ okwu ahụ. Ogụ kwesiri inwe nka a ka o nwe ike ogụ ma zaa ajụjụ ọfuma.
 - c. **Nka ịma ọtụtụ mkpuru okwu** díkwa mkpa nke ukwu, maka na ogụ ọ bụla ga-ebu ụzọ mata mkpuru okwu niile e jiri dee aghotaazaa.
 - d. **Nka nghota odide ahiri okwu na ndagba ha:** Nke a bụ nka na-ahụ maka usoro ndokô ahiri okwu; ya mere na ogụ aghotaazaa kwesiri inwe nka a ka ọ ghota echiche ndị ahụ mebere ahiri okwu ahụ; nke a bụ maka nrapa ma ọ bụ ndagba ahiri okwu aghotaazaa ahụ na echiche ya.

- e. **Nka ichemi echiche na mkpolite mm̄ta mmadu nweburu** dì mkpa nke ukwuu maka na ọtụtụ ndị ọgụ na-adabere na mm̄ta ha nweburu oge ha na-agụ aghotaaaza. Ha na-agụ ka ha nwee nghota zuru oke. Nke a na-enyekwa aka n'iza ajụjụ so ya.
- f. **Ogige ntị na ụburu na-aghọ nkọ** dì oke mkpa n'aghotaazaa. Nke a bụ ezi okwu maka na mgbe ndị ọgụ na-agụ, ige ntị na-enyere ha aka ịtapi ozi ha na-aguta. Mgbe ahụ ka ụburu ahụ na-aghọ nkọ ga-ewere ya bụ ozi na mp̄tara ya mebe mm̄ta sitere n'ihe ha na-agu.

Nnwale onwe abụo

N'ime nka ndị a e dep̄tara n'elu, ụfodụ n'ime ha bụ nka maka ogụ na-aghotaazaa, ebe ndị ọzo bụ nka maka nghota aghotaaaza. Dep̄uta nka ndị ahụ bụ maka ọgụ na nka bụ maka nghota

1.5 Uru aghotaaaza

Awọ anaghị agba ọsọ ehihe na nkịtị. Ya mere ihe ọ bụla a na-eme jiri nwe mkpatara ya. Ihe ndị ahụ kpatara e ji agụ aghotaaaza ka a kporo uru aghotaaaza bara. Uru ndị ahụ gunyere:

- a) Aghotaaaza na-akwalite ańliri na ezi ọgụ ma na-enye aka n'ime ihe omume na-eso agumakwukwọ, ihe omume na-eso aka ọrụ nakwa ụzọ ndụ onye ọgụ.
- b) Ọ na-enye onye ọgụ nka aghotaaaza mara mma pürü iche.
- c) Aghotaaaza na-akwalite nka ọgụ ihe.
- d) A na-eji aghotaaaza akuzi ma na-am̄ta ihe na ngalaba amumamụ sayensi: ngalaba mgbakọ na mwepu na ngalaba akukọ ala.

A bịa na ngalaba sayensi, ụmụ akwukwọ na-agụ ma na-amukwa maka ọtụtụ isi okwu metutara sayensi. Ezi ọgụ aghotaaaza a ga-eme ka ha guo ma ghøtakwa emereme maka ụmụ anumamanụ, osisi, ụdidi anwụ, usoro sayensi na ihe ndị ọzo. Nke a gosiri na aghotaaaza bara uru na ngalaba a.

Na nkowa uru aghotaaaza dì ka o si metu ta amumamụ mgbakọ na mwepu, a na-enyekari ụmụ akwukwọ ihe omume nwere nsogbu mkpuru okwu, e wezuga nka aghotaaaza, ụmụ akwukwọ ga na-enwe nnukwu nhiaahụ na nghota ihe e kwuru na ihe a jụrụ ha. Nke a bụ uru aghotaaaza bara na ngalaba a.

Dì ka o si metu ta ngalaba akukọ ala, a na-akuziri ụmụ akwukwọ gbasara ndị ndu na mmepu ta sayensi n'amumamụ niile nke ngalaba sayensi dì ka Abraham Lincoln, akwukwọ iwu na agha mba Amerika. Maka nghota amumamụ ngalaba akukọ ala, ha ga-aghotariri ihe a na-ekwu maka ya. Ọgụ aghotaaaza ga-enyere ha aka iğụ ma iğha ihe e dere. Nke a bụ uru aghotaaaza bara na ngalaba amumamụ a.

Nnwale onwe ato

Kowaa uru aghotaazaa bara di ka o si metuta ngalaba ihe ọmụmụ ato
o bụla masiri gi

1.6 Nchikota

Na nchikota, aghotaazaa bụ ederede e depütara, nke ọ ga-abụ a gutchaa, a ghota ya ma zaa ajụjụ so ya. Nka aghotaazaa gụnyere nghota mkpuru okwu, ezi nguputa, ịma ọtụtu okwu, nghota odide ahiri okwu na ndagba ha, ichemi echiche na mkpolite mmụta mmadu nweburu na egemnti na aghomnkọ nke ụburụ. Aghotaazaa na-akwalite ańliri na ezi ogugụ ma na-enye aka n’ime ihe omume na-eso agumakwukwo, ihe omume na-eso aka ọru nakwa ụzọ ndu, ogụ. Ọ na-enye ogụ nka aghotaazaa mara mma pürü iche. Ọ na-akwalite nka ogugụ ihe. A na-eji aghotaazaa akụzi ma na-amụta ihe na ngalaba amumamụ sayensi, ngalaba mgbakọ na mwepụ na ngalaba akụkọ ala.

1.7 Nrutuaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

www.mathgenie.com/blog/importance-of-reading-comprehension

www.theclassroom.com

www.understood.org

1.8 Aziza Nnwale Onwe

1. Nye nkowa ihe ighotara bụ aghotaazaa

Aghotaazaa bụ ederede e depütara nke ọ ga-abụ a guchaa, a ghota ya ma zaa ajụjụ so ya. E nwere ike ịsi na aghotaazaa bụ ederede, nke si n'echiche odee püta, e dee ya n'ụdị nke bụ na ọgụ guchaa ya, ọ zaa ajụjụ so ya. Ọ bụ maka nke a ka Ngoesi (2004) jiri kowa na aghotaazaa gbasatara ịgụ na ighota ederede, na izipüta nghota ahụ site n'inwe ike ịza ajụjụ sitere n'ederede ahụ.

2. Deputa ihe abụo ọgụ aghotaazaa na-ebu n'uche oge ọ na-agu edemede.

Ihe ndị ọgụ na-agu aghotaazaa na-ebu n'uche na-agu ya gunyere:

- i. Ọgụ na-ebu n'obi ịgba mbọ ịgụ ma ghota isi okwu edemede tupu ọ malite zaba ajụju.
 - ii. Ọ na-agba mbọ hụ na ọ ghötara atumatụ okwu dị iche iche ma hụba ha ama dị ka o si metüta isi okwu odee dere.
3. N'ime nka ndị a e depütara n'elu, ụfodụ n'ime ha bụ nka maka ọgugụ aghotaazaa, ebe ndị ọzọ bụ nka maka nghota aghotaazaa. **Deputa nka ndị ahụ bụ maka ọgugụ na nka bụ maka nghota.**

Nka maka nghota gunyere

- a. **Nka nghota mkpuru okwu** bụ ịma ụda m kpuru okwu e ji deputa aghotaazaa. Nka a dıkwa na nka ọmụma m kpuru okwu. Ọgụ ga-enweta nka a site n'omumụ m kpuru okwu. Ọgụ kwesiri inwe nka ọgugụ na ọzịza aghotaazaa.
- b. **Nka nghota odide ahịrị okwu na ndagba ha:** Nke a bụ nka na-ahụ maka usoro ndokọ ahịrị okwu; ya mere na ọgụ aghotaazaa kwesiri inwe nka a ka ọ ghota echiche ndị ahụ mebere ahịrị okwu ahụ; nke a bụ maka nrapa ma ọ bụ ndagba ahịrị okwu aghotaazaa ahụ na echiche ya.
- c. **Ogige ntị na ụbụrụ na-aghọ nkọ** dị oke mkpa n'aghotaazaa. Nke a bụ ezi okwu maka na mgbe ndị ọgụ na-agu, ige ntị na-enyere ha aka ịtapi ozi ha na-aguta. Mgbe ahụ ka ụbụrụ ahụ na-aghọ nkọ ga-ewere ya bụ ozi na mpütara ya mebe mmüta sitere n'ihe ha na-agu.

Nka maka ọgugụ gunyere

- a. **Nka ezi nguputa** bụ ịma ihe okwu bụ na etu e si akpoputa ya, ya na ezi guputa ụmụ okwu ahụ. Ọgụ kwesiri inwe nka a ka o nwe ike ọgụ ma zaa ajụjụ ofuma.

- b. **Nka ịma ọtụtu mkpuru okwu** díkwa mkpa nke ukwuu, maka na ogụụ ọ bụla ga-ebu ụzọ mata mkpuru okwu niile e jiri dee aghọtaazaa.
- c. **Nka ichemi echiche na mkipolite mmụta mmadụ nweburu** dí mkpa nke ukwuu maka na ọtụtu ndị ogụụ na-adabere na mmụta ha nweburu oge ha na-agụ aghọtaazaa. Ha na-agụ ka ha nwee nghọta zuru oke. Nke a na-enyekwa aka n'ịza ajụjụ so ya.

YUNIT 2 ỤDỊDİ AGHOTAAZAA

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ụdị aghotaaazaa
- 2.4 Ndịiche dí n'etiti ụdị aghotaaazaa
- 2.5 Usoro a na-agbaso agụ ma na-aza aghotaaazaa
- 2.6 Nchikota
- 2.7 Nrụtụaka/Ngumi
- 2.8 Aziza Nnwale Onwe

2.1 Mkpólite

Agba nkuzi a na-akpolite ụdịdị aghotaaazaa e nwere n'asusu Igbo. Ya bụ nkuzi ga-emetükwa aka n'usoro a na-agbaso guo ma zaa aghotaaazaa, ya na ndimiche dí n'etiti ụdịdị aghotaaazaa ahụ.

2.2 Mbunuche

A türü anya na onye o bụla sonyeere na nkuzi a malite n'isi rue na njedebe ga-amata:

- ụdịdị aghotaaazaa e nwere.
- ndimiche dí n'etiti ụdịdị aghotaaazaa.
- uzo a na-agbaso ede aghotaaazaa.

2.3 Ndịna kpom kwem

Ụdị aghotaaazaa

Dị ka e siri kowaa na mmalite, aghotaaazaa bụ ederede e depütara ka o gabu a guchaa ya, a ghota ma zaa ajuju so ya. O kwekwara ghota na ndị ode aghotaaazaa nwere ike ịbü ndị gurụ sayensi na mahadum, ndị gurụ maka akukọ ala ma o bụ ihe ọzọ yiri ya na mahadum. O bụ maka nke a ka ederede aghotaaazaa jí dí n'ụdị a:

- Aghotaaazaa nwere ike ịdị n'ụdị akukọ.
- Aghotaaazaa nwekwara ike ịdị n'ụdị mbem.

2.4 Ndịiche dị n'etiti ụdị aghọtaazaa

A bịa na aghọtaazaa dị n'ụdị akụkọ, ọ na-adị n'ụdị akomakọ n'isi okwu ọ na-akọ maka ya. Ụdịdi akụkọ a nwere ike ịbü:

- i. Akụkọ ifo: Akụkọ ifo na-abụkarị akụkọ nkókiríkọ ma ọ bụ nkómiríkọ.
- ii. Akụkọ ụwa: Akụkọ ụwa nwere ike ịbü akụkọ ala ma ọ bụ akụkọ ubu a na-eme n'okirikiri.
- iii. Akụkọ metütara sayensi: Nke a nwere ike ịgbado ụkwụ na nka n'uzu, etu ndị nchocha siri gaa n'ọnwa, etu ndị ọrụ akwa mmiri siri nọrọ n'ime mmiri mkpuru ụbочị anọ ma ọ bụ ise, wdg.

Omụma atụ:

- Sayensi ugboelu
- Sayensi iwu ụlo
- Sayensi ihe gbasatara mmadụ, wdg.

A bịa n'aghọtaazaa dị n'ụdị mbem, o nwere ike ịdị n'ụdị:

- i) Akụkọ na abụ: o nwere ike ịdị ka akụkọ Mike Ejagha n'uzo ederede.
- ii) Abụ: dị ka n'Utara ntị
- iii) Ejije egwuregwu: o nwere ike ịdị ka ejije egwuregwu Awụru n'Omalinze

Omụma atụ aghọtaazaa n'ụdị ejije egwuregwu:

Ejije mmuo

Mmalite ụka

Egwuregwu bọöl, wdg.

Nnwale onwe mbụ

Deputa ndịmiche dị n'etiti akụkọ na mbem?

2.5 Usoro a na-agbaso agụ ma ọ bụ aza aghọtaazaa

Ogụụ aghọtaazaa ga-agbasoriri usoro ndị a dị n'ala maka ezi oğugụ na odide aghọtaazaa. Usoro ndị ahụ gụnyere:

- A ga-agụ aghọtaazaa ahụ nke mbụ n'egbughi oge ma guo ajụju niile so ya.
- A ga-atọ ntị ma saa anya na mmiri nke ọma guo aghọtaazaa ahụ nke uboro abụ ma kaa ihe ụfodụ ihe n'okpuru.
- A ga-ewere echiche miri emi lebaa anya n'ajụju niile so aghọtaazaa ma bido zaa ajụju ndị ahụ na-egbughi oge ọ bụla.
- Tupu a zaa ajụju ndị a, a ga-achighari echiche n'ihe a gurụ, ndị a kara ihe n'okpuru, ma chee echiche tupu a zaba ya. Nke a bụ ka a gbalari izaba ajụju a na-aghotaghị.

Nnwale onwe nke abụọ

Deputa usoro a na-agbaso eme aghotaazaa.

2.6 Nchikota

A hula na aghotaazaa nwere ike ịdị n'ụdi akụkọ ma ọ bụ mbem; a hukwara na ndịmiche a pütara ihe site na njirimara akụkọ na mbem. A bịa n'aghotaazaa ịdị n'ụdi akụkọ, o nwere ike ịdị n'ụdi akụkọ ifo, akụkọ ala ma ọ bụ akụkọ sayensị; ebe aghotaazaa na-adị n'ụdi abụ na mbem. Usoro dì iche iche ndị a na-agbaso na-agụ aghotaazaa pütakwara ihe maka ọgugu na nghota ụmụ akwụkwọ.

Ihe omume

- Deputa ma kowaa ụdi aghotaazaa e nwere n'Igbo.
- Kowaa ndịmiche dị n'etiti ụdịdị aghotaazaa.
- Kowaa usoro a na-agbaso eme aghotaazaa n'uju

2.7 Edemsibia/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utøasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utøasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwụkwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekonwu G. O. (2004). Akwụkwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagụ Igbo*. Lagos: Orient Publishers

2.8 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ azịza nnwale onwe ndị a:

Aziza Nnwale Onwe I

Deputa myiri na ndimiche dị n'etiti akukọ na mbem.

A bịa na aghotaazaa dị n'ụdi akukọ, ọ na-adị n'ụdi akomakọ n'isi okwu ọ na-akọ maka ya. Ụdịdị akukọ a nwere ike ịbu:

- i. Akukọ ifo: Akukọ ifo na-abükari akukọ nkókírikò ma ọ bụ nkómírikò.
- ii. Akukọ ụwa: Akukọ ụwa nwere ike ịbu akukọ ala ma ọ bụ akukọ ugbu a na-eme n'okirikiri.
- iii. Akukọ metütara sayensi: Nke a nwere ike ịgbado ụkwụ na nka n'uzu, etu ndị nchocha siri gaa n'ọnwa, etu ndị ọrụ akwa mmiri siri noro n'ime mmiri mkpuru ubochị anọ ma ọ bụ ise, wdg.

Aziza Nnwale Onwe II

A bịa n'aghotaazaa dị n'ụdi mbem, o nwere ike ịdị n'ụdi:

- i. Akukọ na abụ: o nwere ike ịdị ka akukọ Mike Ejagha n'uzo ederede.
- ii. Abụ: dị ka n'*Utara ntị*
- iii. Ejije egwuregwu: o nwere ike ịdị ka ejije egwuregwu Awuru n'Omalinze

Aziza Nnwale Onwe III

Deputa usoro a na-agbaso eme aghotaazaa.

Usoro a na-agbaso eme aghotaazaa gunyere:

- i. A ga-agụ aghotaazaa ahụ nke mbụ n'egbughi oge ma gụo ajụjụ niile so ya.
- ii. A ga-atọ ntị ma saa anya na mmiri nke ọma gụo aghotaazaa ahụ nke ugboro abụ ma kaa ihe ụfodụ ihe n'okpuru.
- iii. A ga-ewere echiche miri emi lebaa anya n'ajụjụ niile so aghotaazaa ma bido zaa ajụjụ ndị ahụ na-egbughi oge ọ bụla.
- iv. Tupu a zaa ajụjụ ndị a, a ga-achigharị echiche n'ihe a gurụ, ndị a kara ihe n'okpuru, ma chee echiche tupu a zaba ya. Nke a bụ ka a gbalarị izaba ajụjụ a na-aghotaghị.

YUNIT 3 NTULEKORITA AGHOTAAZAA NA EDEMEDE EKEREUCHE

Ndjna

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ntulekorita aghotaazaa dì na edemede ekereuche
- 3.4 Usoro nchikota ederede
- 3.5 Atumatu okwu
- 3.6 Nchikota
- 3.7 Nrutuaka/Ngumi
- 3.8 Ihe nwere ike i bu usa maqbü aziza nnwale onwe ndi a:

3.1 Mkpolite

Agba nkuzi a na-eleba anya n'itulekorita aghotaazaa na edemede ekereuche. Ozø, o na-akuzi usoro a na-agbaso na nghota ederede tñmadì ka o si metuta atumatu okwu, nke apütakarisi ihe n'ederede aghotaazaa na edemede ekereuche.

3.2 Mbunuche

A tñru anya na ümu akwukwø niile sonyere nkuzi a ruo na njedebe gamata myiri na ndimiche dì n'etiti aghotaazaa na edemede ekereuche. Ozø, a ga-amütakwa usoro nchikota aghotaazaa na edemede ekereuche. A ga-akowa ebe үfodù atumatu okwu na-apütakari n'aghotaazaa na n'edemede ekereuche.

3.3 Ndjna kpom kwem

Ntulekorita aghotaazaa na edemede ekereuche

A na-echeputa edemede ekereuche na aghotaazaa echeputa; n'agbanyeghi nke a, a ka enwere ötütu myiri na ndimiche dì n'etiti ha. Ihe ndi a gunyere:

- i. Aghotaazaa bu ndepütara, nke o ga-abu a guchaa, a ghota ma zaa ajujü so ya. N'aka nke ozø, edemede ekereuche bu edemede odee cheputara, nke na-adibughì adì, na-agbakwası ükwu na ndu ma o

- bü ọnwụ n'ụwa a na-ahụ anya na nke iduu ma na-enwekwa nhazi zuru oke.
- ii. Edemeđe ekereuche na-enwe isi okwu na isi okwu ndabe; aghoṭaazaa na-enwe isi okwu mana ha anaghị enwe isi okwu ndabe; ọ na-anabata ihe ọmụmụ dị iche iche.
 - iii. Edemeđe ekereuche na-adị n'ụdị abụ, akukọ ma ọ bụ ejije mana aghoṭaazaa na-adị naanị n'ụdị akukọ ma ọ bụ mbem.
 - iv. Aghoṭaazaa bụ nke e dere ka ọgụụ guo ma zaa azịza so ya ebe edemeđe ekereuche abughị nke a ga-agụ ma zaa ajuju so ya n'azụ.
 - v. Edemeđe ekereuche na aghoṭaazaa na-anabata ederede ha na nkeji na nkeji.
 - vi. Aghoṭaazaa nwere ike ịbü ihe otu onye dere, onye ọzọ edeputa ya mana edemeđe ekereuche ga-esiteriri n'echiche odee.

Nnwale onwe mbụ

Deputa ndịche ise di n'etiti aghoṭaazaa na edemeđe ekereuche

3.4 Usoro nchikọta ederede na aghoṭaazaa

Nchikọta bụ otu ihe ọmụmụ dị mkpa. Ọ bụ ya mere e ji jiri nchikọta na-achikọta edemeđe ekereuche na aghoṭaazaa. E nwere nka e ji achikọta edemeđe ka nchikọta ahụ dị mma. Nka ndị e ji achikọta ederede gunyere:

- i. A ga-agụ ederede ahụ ọsiịṣo na mbụ.
 - ii. A ga-agụ ahịri okwu kowara isi okwu, site n'igụ ahịri okwu bụ ụzọ na nke kpe azụ n'ahịri okwu ọ bụla.
 - iii. A ga-agụ ya ọzọ ka a tупутача akpírikpi niile dị ya, ma ghotu ihe odee bu n'uche.
 - iv. A ga-eche aha ọzọ e nwere ike inye ederede ahụ ma ọ bürü na a guo ya ụdị aha ahụ.
 - v. A ga-ahụba ama ụfodụ isi okwu na isi okwu ndabe dị mkpa a gütara.
 - vi. N'ichikọta isi okwu, a ga-agbado anya n'ahịri okwu mbụ na nke ikpeazu. Igụ nke ahịri ndị a ga-enye aka ichikota isi okwu dị na ya. Cheta na ahịri okwu bidoro ederede ọ bụla na-egosikarị ihe dị mkpa; ihe imma atụ dị iche adighị mkpa n'ichikọta isi okwu odee. A ga-eleba anya n'ụzọ dị mfe a ga-eji chikọta isi okwu nkebi ọ bụla. Mgbe ụfodụ, okwu a na-ejikarị ajụ ajuju n'ihe gbasara isi okwu bụ:
1. Nye
 2. Chikọta, na
 3. Kpoṣisịa

Mgbe a gbasoro ụzọ ndị a wee chikọta ederede, nchikọta ga-adị mma.

Nnwale onwe nke II

Deputa nka ise I maara e nwere ike iji achikọta edemeđe ka nchikọta ahụ dị mma

UFODU ATUMATU OKWU NA-APUTAKARI IHE N'EDEMEDE EKEREUCHE

E nwere okwu nka e ji ede edemeđe n'asus Igbo. Okwu ndi a ka a na-akpo atumatu okwu. Ajụjụ bụ, “gini bù atumatu okwu?”.

Atumatu okwu bụ okwu nke echiche ya na-esiteghi n'echiche mkpuru okwu mejuputara ya; echiche ya na-adị omimi; e ji ya achọ ederede mma; ọ na-achọ nkowa ọtụtụ oge. Ọ na-eme ka okwu tọọ ụtọ na ntị oge a nụrụ ya. Ha nwekwara nghoza zuru oke n'onwe ha.

Atumatu okwu ndi a dị ọtụtụ n'asus Igbo, mana ọ bụ ufodu ka a ga-eleba anya ebe a. Ha gụnyere:

1. Ilu
2. Asiniilu
3. Ụkabuiju
4. Akpaalaokwu
5. Soromchịa
6. Igbuduokwu
7. Myiri
8. Mbụrụ
9. Mmemmadu
10. Egbeokwu

NKE NKE NKOWA BAYERE HA

i. Ilu: Nke a bụ mmanụ ndi Igbo ji eri okwu. Ọ bụ okwu omimi, nke ndi maara nke ekwe na-akụ ji achọ okwu mma, ma mee ka ọ kaa aka.

Omuma atụ:

- a. A nyukọ mamiri ọnụ, ọ gbaa ụfufu.
- b. Awọ anaghị agba ọsọ ehihe na nkịtị.

ii. Asinilu: Nke a bụ nke e si na ngalaba ilu weputa. Ọ na-egosi omume azụ. A na-eji ilu ekwugharị ya iji gosi na ọ bụ onye ọzọ kwuru ya.

Omuma atụ:

- a. Ọkukọ sıri na ọsọ a chürü ya n'ehihie bụ ọnatara chi mana njide e jidere ya n'abalị bụ uka a kpara akpa.
- b. Agwọ sıri na ihe ya ejighi nwee aka na ụkwụ bụ maka na onye aka ya na-ekoteghiri nsogbu ụkwụ ya ga-ekotere ya ya.

iii. Ụkabuiju: Nke a bụ ilu e tinyere n'obere akukọ. Ọ na-enwe nghoza pürü iche n'akukọ e jiri ya kọ.

Omuma atụ:

- a. Adaka ziri nwa agadi nwaanyị ya kwanyere ya ọkụ ka ọ nyaa n'ihi na oyị na na-atụ ya. Nwa agadi nwaanyị akwanyere ya ọkụ mgbe adaka nyachara ọkụ; ọ boqoro nwa agadi nwaanyị ike.

- b. Nkita gwara enyi ya na-agha ahia ka o zutara ya oche ka ya bu nkita kwusị ntukwu ala. Mgbe o chegidere enyi ya ma o hughị ya, nkita zijere ya ozi ka o wetere ya ego ya maka na ntukwu ala amarala ya ahụ.

iv. Akpaalaokwu: Nke a bu okwu amamihe ndị maara ihe na-ewebata ka ha ghara ikpo okwu ahụ aha gbowam.

Omumma atụ:

- Afọ tara ya mmiri.
- Edi suru ya onu.

v. Soromchịa: Nke a bu nke nke akukọ na-akpa mmadụ ochị mana echiche ya na-adị omimi. Ya bu echiche o na-eziputa na-akpa ochị ma na-akuzi ihe.

Omumma atụ:

- Otu nwoke na-ere akpati ozu siri na njo ahia ji ya aka nke mere na o nweghi ego o ji eri nri ubochị ahụ. Onye o na-agwa asị ya ka o nwụo, ka ụmu nna ya bia zuta akpati ozu wee lie ya.
- Otu nwoke a na-akpo Amauche ka a gwara ka o nwurụ ọkwa n'aka bia nzuko oha obodo. Ka ubochị ọgbakọ ahụ ruru, Amauche wagharịbara n'ime ọhia ebe o na-acho ọkwa. Tupu o na-aputa, o bụrụ na e mechaala nzukọ. Mgbe o biara, a jụrụ ya ihe o nwụ ọkwa n'aka abia ime. O zara na aha ya bu Amauche na o maghị uche ndị siri ya nwurụ ọkwa bia.

vi. Igbudu-okwu: Nke a bu atumatu okwu ebe a na-ekwu okwu na-eyite okwu iberibe mana mgbe e chemiri echiche, lee ha anya, ha eziputa ezi okwu.

Omumma atụ:

- Ura ga-eju onye nwurụ anwụ afọ.
- Nzuzu onye bu amamihe ya.
- A zota ndụ a kwuwara ọnwụ.
- Onye atufughi, o gaghi atutuwa.

vii. Myiri: Nke a bu atumatu okwu e ji egosi na ihe di ka ihe ozø ma o bu na ihe a kporo aha na-eme ka ihe ozø.

Omumma atụ:

- O lürü ogu ka agu.
- Uwe ya na-eji ka unyi.

viii. Mbụrụ: Nke a bu atumatu okwu na-egosi na ihe a na-ekwu maka ya bu ihe ozø iji gosi ka akparamagwa na ọdidi ha si bụrụ otu.

Omumma atụ:

- Obi bu mbe
- Ifeoma bu nkita.

ix. Mmemmadu: Nke a bụ atumatu okwu nke na-eziputa ihe na-abughị mmadu ka a ga-asị na ọ bụ mmadu.

Omuma atu:

1. Mmiri gworō mmadu ịba ụnya ahụ.
2. Mgbirigba kwuru na oge ezuola.

x. Egbeokwu: Nke a bụ atumatu okwu na-akpụnyefe nnu n'ihe a na-ekwu.

Omuma atu:

1. Uwa dum na-anụ ka uche na-agwọ ura n'abalị.
2. Ndị nọ n'ama egwuregwu ahụ kariri aja dị n'ala.

E nwere ọtụtu atumatu okwu n'asusụ Igbo, mana ọ bu ebe a ka anyị ga-ekwusi ugbu a.

Nnwale onwe ato

Kowaa ma nye atu atumatu okwu ndị a:

1. Ilu
2. Asiniilu
3. Ụkabuiju
4. Akpaalaokwu
5. Soromchịa

3.5 Atumatu okwu

Atumatu okwu pütara ihè na nkuzi a bụ: ilu, akpalaokwu, myiri, mburu, ụkabuiju, nsiniilu, ighbuduokwu, mmemmadu, egbeokwu, soromchịa, nkwusara, nhagideokwu, ekwuecheozọ, nkwuma na ahaucheṣda. Odee jikwa ụfodụ n'ime atumatu okwu ndị a dee akwukwọ nkuzi a.

3.7 Nchikota

Igbo türü ilu sị na ntị ga-anụ ihe abughị ma ọ ha ka okpu ata. Ntulekorita aghotaaaza na edemeđe ekereuchere ka a mata na odee aghotaaaza nwere ike ide aghotaaaza na-esiteghị n'ekereuchere ya, ebe edemeđe ekereuchere ọ bụla ga-esiteriri n'uche odee püta. E mekwara ka a mata na a na-agụ aghotaaaza uboro uboro iji ghotacha ebunnobi odee tupu a malite zaba ajuju ya, ebe a naghi aza edemeđe ekereuchere aza.

Ilu bù mmanụ ndị Igbo ji eri okwu; a kowapütachara ka atumatu okwu si didebe mkpa n'ide aghotaaaza na edemeđe ekereuchere.

3.8 Nrụtụaka/Ngumi

Ngosi, M. C. (2004). *Nchikota Utoasusu Igbo*. Nkpor: Optimal Press.

Ofomata E. C. (2007). *Ndezu Utoasusu Igbo*. Enugu: Format Publishers.

Okezie C. (2019). Akwukwọ nkuzi (mkpanaka).

Onyekanwu G. O. (2004). Akwukwọ nkuzi: IGB 111: Composition and Comprehension. (mkpanaka)

Otu Iwelite Asusụ na Omenala Igbo (1985) *Okaasusu Igbo*: Enugu: Varsity Industrial Press

Uzochukwu, S. (2007). *Akanka na Nnyocha Agumagu Igbo*. Lagos: Orient Publishers

3,9 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maọbụ aziza nnwale onwe ndị a:

Aziza Nnwale Onwe I

Ndịiche ise di n'etiti aghotaazaa na edemeđe ekereuche

- i. Aghotaazaa bụ ndepütara, nke ọ ga-abụ a gutchaa, a ghota ma zaa ajụjụ so ya. N'aka nke ọzo, edemeđe ekereuche bụ edemeđe odee chepütara, nke na-adibughị adị, na-agbakwasị uko na ndụ ma ọ bụ ọnwụ n'ụwa a na-ahụ anya na nke iduu ma na-enwekwa nhazi zuru oke.
- ii. Edemeđe ekereuche na-enwe isi okwu na isi okwu ndabe; aghotaazaa na-enwe isi okwu mana ha anaghị enwe isi okwu ndabe; ọ na-anabata ihe ọmumụ dị iche iche.
- iii. Edemeđe ekereuche na-adị n'ụdị abụ, akụkọ ma ọ bụ ejije mana aghotaazaa na-adị naanị n'ụdị akụkọ ma ọ bụ mbem.
- iv. Aghotaazaa bụ nke e dere ka ọgụụ guo ma zaa aziza so ya ebe edemeđe ekereuche abughị nke a ga-agụ ma zaa ajụjụ so ya n'azụ.
- v. Edemeđe ekereuche na aghotaazaa na-anabata ederede ha na nkeji na nkeji.
- vi. Aghotaazaa nwere ike ịbụ ihe otu onye dere, onye ọzo edeputa ya mana edemeđe ekereuche ga-esiteriri n'echiche odee.

Aziza Nnwale Onwe II

Deputa nka ise I maara e nwere ike iji achikọta edemeđe ka nchikọta ahụ dị mma.

Nka ndị e ji achikọta ederede gunyere:

- i. A ga-agụ ederede ahụ ọsiịṣo na mbụ.
- ii. A ga-agụ ahirị okwu kowara isi okwu, site n'igụ ahirị okwu bụ ụzọ na nke kpe azụ n'ahirị okwu ọ bụla.
- iii. A ga-agụ ya ọzo ka a tọpütacha akpirikpi niile dị ya, ma ghota ihe odee bu n'uche.
- iv. A ga-eche aha ọzo e nwere ike inye ederede ahụ ma ọ bürü na a guo ya ụdị aha ahụ.
- v. A ga-ahuba ama ụfodụ isi okwu na isi okwu ndabe dị mkpa a gütara.

Aziza Nnwale Onwe III

Kowaa ma nye atụ atumatu okwu ndị a:

1. Ilu
2. Asiniilu
3. Ụkabụilu
4. Akpaalaokwu
5. Soromchịa

i. Ilu: nke a bụ mmanụ ndị Igbo ji eri okwu. O bụ okwu omimi, nke ndị maara nke ekwe na-akụ ji achọ okwu mma, ma mee ka ọ kaa aka. Ọmụma atụ: A nyukọ mamiri ọnụ, o gbaa ụfufụ.

ii. Asiniilu: nke a bụ nke e si na ngalaba ilu weputa. O na-egosi omume azụ. A na-eji ilu ewugharị ya iji gosi na ọ bụ onye ozọ kwuru ya.

Omụma atụ: Okuko sıri na osọ a chürü ya n'ehihie bụ ọnatara chi mana njide e jidere ya n'abalị bụ ụka a kpara akpa.

iii. Ụkabụilu: Nke a bụ ilu e tinyere n'obere akukọ. O na-enwe nghọta pürü iche n'akukọ e jiri ya kọ. Ọmụma atụ: Adaka ziri nwa agadi nwaanyị ya kwanyere ya ọkụ ka ọ nyaa n'ihi na oyi na na-atụ ya. Nwa agadi nwaanyị akwanyere ya ọkụ mgbe adaka nyachara ọkụ; o boqoro nwa agadi nwaanyị ike.

iv. Akpaalaokwu: Nke a bụ okwu amamihe ndị maara ihe na-ewebata ka ha ghara ikpọ okwu ahụ aha gbowam. Ọmụma atụ: Afọ tara ya mmiri.

v. Soromchịa: Nke a bụ nke nke akukọ na-akpa mmadụ ọchị mana echiche ya na-adị omimi. Ya bụ echiche ọ na-eziputa na-akpa ọchị ma na-akụzi ihe.

Ọmụma atụ: Otu nwoke na-ere akpatị ozu sıri na njo ahịa ji ya aka nke mere na o nweghi ego o ji eri nri ụbochị ahụ. Onye ọ na-agwa asị ya ka ọ nwụo, ka ụmụ nna ya bịa zụta akpatị ozu wee lie ya.